

ДРУГИ ДЕО

РАДНИЧКИ ПОКРЕТ У СЕЊСКО-РЕСАВСКИМ РУДНИЦИМА

Револуционарни покрет радничких маса у Европи крајем XIX, а нарочито почетком XX века имао је утицаја и на радничке масе у Србији. Како у Србији у то време није била развијена индустрија, а самим тим ни свест радничке класе, то се прве радничке организације јављају међу радницима углавном у градовима.

Иако су рудници индустријска грана привреде са највећим бројем радника, прве радничке организације нису се могле развити на њима, углавном, из следећих разлога. Млада индустрија је ницала на привредном и културно заосталом подручју. Систем образовања и примитиван начин производње као и политичка свест били су на врло ниском нивоу. Због тога је требало доста времена да прође да рудари схвате своју улогу у општем радничком покрету.

Под утицајем идеја првог српског социјалисте Светозара Марковића, седамдесетих година прошлог века у Србији се почињу оснивати најпре у градовима радничке организације са различитим циљевима. Међутим, рудари остају без своје организације све до 1903. године.

Као што је већ речено, Сењски рудник отворила је држава и он је био њено власништво. У овом периоду рудник је био под непосредном управом Дирекције српских државних железница. Стање у овом руднику није се ништа разликовало од стања у рудницима којима су управљали капиталисти — приватни власници. И у овом руднику су спровођене све врсте експлоатације радника, које

су постојале и у другим рудницима. Рудари су радили у две смене по 12 часова. Управа рудника је имала своје седиште у Београду, а сву власт у руднику су имали надзорници. Живот рудара је био врло тежак. Од своје бедне зараде, рудари су плаћали олај за осветлење (место карбида), експлозив и оштрење алата. Плате су примали најчешће у тантузима, а снабдевали се намирницама у рударској кантини. Железничка задруга у Сењском Руднику је на веома суров начин вршила експлоатацију рудара. Она је своје намирнице продавала просечно за 20%, а неке и за 50% скупље од цена по којима се та иста роба продавала у градовима. Карактеристично је да је храна у овој кантини била скупља од оне у прворазредним хотелима у Београду. Једна порција јела, обично вариво, стајала је пола динара. Услови становања били су очајни. У непосредној близини рудника је постојало неколико дрвених барака у којима је становао мањи број радника. Међутим, већина рудара међу којима и они са породицом, становала је у колибама и земуницама, где није могло бити ни речи о хигијени. Ови станови пуни влаге, мемле и обрасли гљивама представљали су изворе разних болести, а нарочито реуматизма, ишијаса и туберкулозе. Заштитне мере на раду готово и да нису биле познате. Несрећни случајеви на раду били су врло чести и за њих обично није нико одговарао.

У циљу вођења здравствене службе и социјалног збрињавања рударских радника постојао је фонд Братинска каса у коју су рудари као и сви остали радници запослени у руднику уплаћивали један део од својих зарада. Из овог фонда се вршила исплата болесним и изнемоглим рударима и члановима њихових породица, накнада у случају несреће на раду и слично. Супротно правилима овог фонда у Одбор братинске касе Управа рудника је увек гурала своје људе, тако да она никад није одговорила својој намени. Тако су за свој рад у Одбору братинске касе, што је противно правилима, управник рудника као њен председник и један чиновник као благајник примали месечни хонорар од 50 динара. С друге стране радници су морали да чекају месецима да би им се нешто доделило на име помоћи за оно време док су се налазили ван рада, ометени болешћу. Карактеристичан случај је са рударом Милисавом Стојковићем. Он је услед задобијене повреде у јами боловао 6 да-

на, а за то време добио из Братинске касе помоћ у износу од свега 1 динар. Рудари нису имали могућности да у одбор бирају представнике из своје средине, како је то правилником било предвиђено. Одбор је имао следећи састав: председник — управник рудника, благајник — благајник рудника, чланови — надзорници и чиновници рудника. Радници су били у веома тешком положају због корупције и противправног присвајања радничких зарада. У томе су се нарочито истицали надзорници, међу којима Ђура Ивановић и управник рудника Сава Новаковић. Надзорници су често закидали зараде рударима приликом пријема радова. Закидање од радничких зарада вршено је и на тај начин, што се радницима нису исплаћивале паре динарске, мада су у платни списак уношене. Рђав однос надзорника према рударима огледа се и у малтретирањима и злостављањима која су прелазила границе човечности и људског морала. Тако је 27. априла 1900. године надзорник Ђура Ивановић упутио из пакости рудара Милисав Стојковића са групом на „39. нумеру“, где је било врло опасно стање. И поред упозорења о опасности, надзорник је остао упоран и рудари су морали да остану на раду. У току рада дошло је до зарушавања радилишта и том приликом из ове групе погинули су радници Јанко Михајловић и Радован Николић, док су Милисав Стојковић и Илија Дулкановић спашени. Сличних случајева било је и на другим „нумерама“ и за све ово Ђура није ником одговарао. Колико се стварно мало водило рачуна о рударима може се видети и из једног извештаја из 1903. године у коме се констатује „да су чиновници узимали бесплатно кукуруз из државног коша“. У извештају се не каже да су га украли. У истом извештају се каже да је надзорнику Бартошу поред удобног стана подигнут свињац од бетона о државним трошку. Кад су радници поводом овога протестовали речено им је да је то учињено „у интересу хигијене и радничког здравља“. Када се зна да су радници у то време становали у земуницама и уцерицама, може се схватити колико је ово бетонирање свињца за надзорника било „у интересу хигијене и радничког здравља“. О овоме је и шира јавност сазнала. „Београдске новине“ су између осталог писале:

»У Србији је и до сада било разних чуда, али је ово јединствено. Управник Сењског Рудника правда подизање и бетонирање свињца хигијенским разлозима, потребом очувања радничког здравља. Радници спавају на земљи и блату а свиње се негују на бетону! Да ли је ово у интересу радничког здравља«.

Надзорници су имали велику власт над радницима и врло често злоупотребљавали свој положај. Из једног извештаја види се „да је Ђура Ивановић, користећи се својим положајем, употребио Јована Младеновића и још два радника на копању кромпира у својој градини а за тај дан им бележио наднице као да су радили на прокопавању канала“.

Све до 1902. године, о тешком положају рударских радника мало се знало. Те године о овоме почињу да пишу „Радничке новине“, орган Српске социјалдемократске партије и Главног радничког савеза. У броју 46 од 15. новембра између осталог се каже:

»Највећи је рудник Сењски Рудник, како по својој величини, тако и по броју радника који у њему раде. Стручних радника има 223, а надничара близу 400. Рударски радници раде од 6 изјутра до 6 часова увече и од 6 увече до 6 изјутра у великој дубини земље са својим осветлењима. Надница је мала. Ретко да који радник има 3 динара дневно. Обично је надница 1,50 динар, а надничарима 0,80 пара динарских.

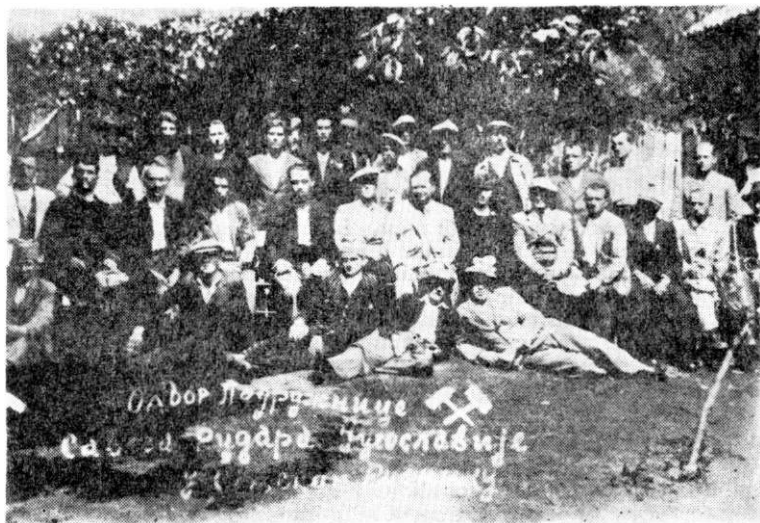
Исплаћивање је у тантузима, које смањује и онако малу зараду радника, јер су радници приморани да купују своје намирнице код баракера, који су врло често само слуге газде Мајдана. Рану лошијег квалитета радници морају плаћати скупо«.

У то време ни у једном руднику није било никакве радничке организације. Главни раднички савез је слао своје људе директно у руднике ради сагледавања стварне ситуације.

Децембра 1902. године, Главни раднички савез објавио је позив рударским радницима да приступе оснивању радничких друштава по рудницима.

ОСНИВАЊЕ РУДАРСКО-РАДНИЧКОГ ДРУШТВА

Нарочита заслуга за организовање рудара припада Димитрију Туцовићу, Радовану Драговићу и другим револуционарима, руководиоцима Српске социјалдемократске партије. После прогласа — позива рударима да стварају радничка друштва у Сењском Руднику се пришло припреми за стварање организације.

Синдикална подружница рудара из Сењског рудника
(13. јул 1903. год)

И поред изванредно тешких услова 13. јула 1903. године, на масовном збору у Сењском Руднику донета је одлука да се оснује Рударско радничко друштво и да оно ступи у савез са свим радничким друштвима у Србији. Тада је изабрана Управа друштва у коју су ушли: Добривоје Трнинић, бравар (председник друштва), Миливоје Ристановић, рудар (потпредседник), Вићентије Алексић рудар, (благајник), Владимир Сабовљевић, машинбравар (секретар) и Тома Стефановић, Петар Качаревић, Давид Се-

кулић и М. Ђирковић, рудари, Димитрије Ђорђевић, столар и Михајло Барић, ковач (одборници). На том збору учлањено је око 200 чланова у Друштво и усвојена прва правила и поднета властима ради регистрације.

Текст правила гласи:

РУДАРСКО РАДНИЧКО ДРУШТВО У СЕЊСКОМ РУДНИКУ

Члан 1

Радници Сењског Рудника оснивају друштво за међусобно помагање. Друштво ће носити назив: РУДАРСКО РАДНИЧКО ДРУШТВО из Сењског Рудника а делокруг му је Сењски Рудник и околина.

Члан 2

Друштву је циљ да ради на умном, моралном, материјалном и политичком напретку својих чланова. Овај свој циљ Друштво ће постизати: а) старањем о побољшању својих чланова; б) налажење рада својим беспосленим члановима; в) оснивањем читаонице и књижнице; г) приређивањем вечерњих и недељних курсева, ради стручног образовања својих чланова у њиховим занатима, ради давања општег образовања својим члановима из писања, читање, рачунања, из природних наука, историје, страних језика, трговачких наука, економије итд.

Члан 3

Средства су: улози чланова, приходи од забава и свечаности, добровољни прилози и завештања као и други прилози.

Члан 4

Чланови су: редовни, утемељачи, добротвори-утемељачи и помажући. Редовни члан може бити сваки радник и радница који се обавезу на тачно испуњавање правила и скупштинских решења и који при упису положи по један динар и свакога месеца редовно по 1 динар. Помажући члан може бити сваки који Друштво помаже својим радом или са по 2 динара месечно. Утемељач је онај који положи једанпут за свагда 20 динара. Добротвор је онај члан који положи Друштву више од 50 динара одједанпут или у ратама за 5 месеци. Поклони могу бити и у стварима Друштву корисним. Редовне, помажуће утемељачи и добротворе прима управа. Почасне чланове бира Главна друштвена скупштина између најзаслуженијих по напредак Друштва.

Члан 11

Редовни чланови имају подједнака права да се користе свим оним што им Друштво пружа, а тако исто да бирају и да могу бити изабрани. Сви остали чланови уживају сва права само не право бирања.

Члан 6

Право чланства не може се на другога пренети.

Члан 7

У случају болести сваки члан добија по 0,50 пара дневно као помоћ из Друштвене касе и то пошто његову болест потврди лекар. У случају смрти издаје се из касе Друштвене 20 динара на име помоћи за погреб члана. Право на помоћ из Друштвене касе у случају болести стиче члан после тромесечног чланства од дана његовога уписа, а у случају смрти одмах од дана уписа. Ако би по смрти члана остала његова породица у врло бедном стању, онда ће њу (породицу) Друштво помоћи непредвиђеним разрезом на све чланове, а такође и у случају смрти члана или чланова породице, Друштво ће помоћи дотичнога непредвиђеним разрезом на све чланове.

Члан 8

У случају кад радник остане без рада, као кад га управа отпусти или кад мора непредвиђеним случајем посао да напусти, дужност је Друштва да му се за рад побрине и да му новчано помогне, а то кад дотични докаже да нема материјалних средстава за пут. Он мора док азати одбору и одбор ће решити колико му се треба дати.

Члан 9

Чланство престаје кад члан сам то изјави или неуплати своје улоге за два месеца без оправдања. За неплаћање улога служити може безпослица или болест. Чланови који ступе у војску и по изласку из војске продужавају чланство и враћају им се сва пређашња права. Чланство престаје: кад се члан не покорава правилима и решењем скупштине и кад ради на штету Друштва. Но искључени члан може се жалити првој идућој скупштини и ако га ова поново прими, враћају му се сва права. Искључени чланови по поновном упису сматрају се као нови.

Члан 10

Чланови који допутују са стране а који су пређе били чланови овог Друштва, или су били чланови сличних организација на страни, имају сва права редовних чланова ако се најдаље за месец дана по доласку јаве, иначе се сматрају као нови.

Члан 11

Управа може око покрића издатака око, појединих курсева од чланова који те курсеве посећују наплатити извесну таксу, која не сме прећи недељно више од 0,20 пара динарских од једног предмета.

Члан 12

Управа се састоји из десет чланова, које бирају редовни чланови на главним скупштинама. Управа из своје средине бира председника, потпредседника, секретара и благајника. Управа врши своју дужност бесплатно, она је морално и материјално одговорна за све штете и неправилности које буде својим несавесним радом учинила Друштву.

Члан 13

Сваке године бира се нова Управа и у њу мора ући једна трећина старе управе.

Члан 14

Скупштина има: главних, редовних и ванредних. Главне се скупштине држе сваке године у јулу месецу и на њима се бира нова управа и надзорни одбор, прима извештај надзорног одбора о стању Друштва и решавају сва аспала питања која се Друштву тичу. Редовне се скупштине држе сваки три месеца и на њима се врше попуњавања управе и надзорног одбора, лодносе се тромесечни извештаји и решава о осталим тачкама дневнога реда. Ванредне скупштине држе се по потреби и решагају о питањима за која су сазване. Њих може сазвати управа, надзорни одбор или једна трећина редовних чланова.

Члан 15

Члана управе који своје дужности не испуњава може управа огтужити првој идућој скупштини, а у случају изјавленага неповерења мора дотични поднети оставку.

Члан 16

Ради преглвда целокупне имозине Друштва и његова рада постоји надзорни одбор од три лица кога бира главна скупштина. Он поди-си свакој редовној скупштини извештај о благајни и о осталом раду као и погребне предлаге који би ишли на напредак Друштва. У случају да надзорни одбор примети у раду управе неке неправилности, које би ишле на штету самога Друштва, он може и сам сазвати ванредну скупштину.

Члан 11

Друштво ће претстаљати председник, а у отсуству потпредседник. Само она написмена имају зредности која носе потпис председника и секретара а такође и печат друштвени.

Члан 18

Благајник друштвени не сме код себе држати већу суму од 50 динара. Већа сума од ове предаће се неком заводу на приплод. Книжица ће стајати код председника. Новац кад затреба не може се узети док не буду присутни председник, односно потпредседник, благајник и надзорни одбор.

Члан 19

Друштво ступа у везу са Радничким савезом у Београду и у свему се поковава правилима тога савеза.

Члан 20

За све усганове овим правилима предвиђене, израдиће ОЕа управа нарочите правилнике.

Члан 21

Да би Друштво вршило што боље задатак свој оно ће кад себи постази чврст темеље и кад буде у стању у споразуму са Радничким савезом, радити на сређењу питања о помагању својих чланова зајмом и давањем помоћи у несрећним случајевима.

Члан 22

Друштво може престати кад број редовних чланова спадне испод десет, или кад то скупштине реши. У овом случају иста скупштина решава и о имовини с тим да се она има предати на чување Радничком савезу до појаве нове организације. Ако се пак за десет година после ликвидације не образује Друштво са сличним циљем, имовина прелази у својину Радничког савеза.

Ова правила усвојенја су на радничком зобру у Сењу 13 јула 1903 године.

Из садржаја правила види се да је Друштво поставило себи циљ у првом реду да пружа помоћ своме чланству и да ради на његовом стручном, културном и политичком васпитању.

Одмах по сонивању Управа друштва је настојала да организује отпор према самовољи појединих надзорника и

КУД »Абрашевић« из Равне Реке, 1937. године

управника. Друштво је с муком успело да од управника рудника добије једну зграду за смештај читаонице и Управе друштва.

Ово је за рударе у Сењском Руднику био велики догађај. Радници су могли да читају „Радничке новине“ и друге публикације којима је читаоница била снабдевена. Огромна већина радника је била неписмена те су новине и књиге наглас читали они који су били писмени.

Иако преморени и исцрпљени од дугог рада радници су радо долазили у читаоницу да чују новости из новина. За непуних месец дана по оснивању Друштва број чланова се попео на преко 300.

ПРВИ ШТРАЈК РУДАРА

Непосредним повод за избијање овог штрајка било је отпуштање са посла Добривоја Трнинића, председника Управе Рударско-радничког друштва, Миливоја Ристановића, потпредседника и Давида Секулића, члана Управе.

Управник рудника, Сава Новаковић, мислио је ако удаљи ова три истакнута радника, да ће са осталима после бити лако. Ова тројица су се усудила да гозоре на радничком збору о неправилностима у раду управника рудника и насиљима које врше надзорници над радницима.

Шестог августа 1903. године, Управа Рударско-радничког друштва изабрала је делегацију од три радника и упутила је управнику рудника са захтевом да повуче своју одлуку о отпуштању радника. Међутим, управник Новаковић није хтео ни да прими ову делегацију. После подне око 4 часа одржан је огшти раднички збор, на коме су говорили отпуштени радници. У говору су истакнуте све неправде и насиља које над радницима врши Управа рудника. Збор је одлучио да се ступи у штрајк. У штрајкачки одбор изабрани су углавном чланови Управе друштва на челу са Добривојем Трнинићем. Тада је направљен захтев рудара и достављен Управи рудника. Садржај тог захтева је следећи:

- да се отпуштени радници Добривоје Трнинић, Миливоје Ристановић и Давид Секулић врате на посао;

- да се укине плаћање олаја за осветљење;

- да се измене услови куповања намирница у железничкој задрузи;

- да се исгшата радника врши у динарима, а не у тантузима;

- да се радно време смањи на 8 часова.

Тада је донета и одлука да сви рудари напусте Сењски Рудник и да се не враћају на посао док Управа рудника не испуни његове захтеве. О овоме је управник рудника Новаковић одмах обавестио, преко комесара полиције, окружног начелника у Ћуприји Церовића. Пружајући помоћ управнику рудника, Церовић је одмах упутио појачање жандармерије у Сењски Рудник и одред од 45 наоружаних војника. По наређењу управника сви возови за Ћуприју били су обустављени. Међутим, колона од око 600 рудара упутила се пешице ка Ћуприји. Пред зору рудари су стигли наомак Ћуприје. У међувремену, док су се рудари налазили на путу ка Ћуприји, окружни начелник је издао наредбу да се кафане у Ћуприји не смеју затварати целе ноћи, мислећи да ће рудари тамо да сврате. На самом улазу у град рударе је сачкала група жандарма, но колона је мирно продужила према железничкој станици Доња Ћу-

прија. На месту где је данас фабрика шећера била је велика шума, те су се рудари ту сместили. У оваквим условима требало је истрајати у својим захтевима и добити битку. Горући проблем исхране рудари су решавали захваљујући помоћи једног броја грађана из Ћуприје.

Према причању Драгише Ђорђевића и Владимира Милошевића, пензионисаних радника, иначе учесника у овом штрајку, штрајкачи су добијали хлеб на кредит од пекара Стојковића из Ћуприје. Нешто му је плаћено, а већи део је дао бесплатно.

Штрајкачки одбор је изнео своје захтеве окружном начелнику и тражио да се они реше, али резултата није било. По сећању горе поменутих лица, штрајкачи су упутили делегацију од три члана у Београд. У делегацији су били: Васа Цонић, Владимир Сабовљевић и Милисав Николић. Ова делегација успела је у Београду да буде примљена код министра грађевина. Стари рудари тврде да су добили писмо од министра за окружног начелника и управника рудника са препоруком да се рударским захтевима изађе у сусрет.

„Радничке новине“ су много помогле да се о борби рудара Сењског Рудника и њиховом штрајку убрзо сазна у целој земљи. Главни раднички савез и Српска социјалдемократска партија придавали су овом покрету рудара врло велики значај, што се види из одлучног става првог социјалистичког посланика у Народној скупштини Србије дра Михајла Илића.

„Радничке новине“ су обавестили да се у разним местима Србије, а **нарочито** међу радницима, држе предавања и говори о значају борбе рудара Сењског Рудника.

Десетог августа 1903. године у Београду је Главни раднички савез сазвао митинг београдских радника који је имао за циљ упознавање радника са захтевима сењских рудара и пружање помоћи и подршке. Митинг је одржан у кафани „Таково“ у присуству око 500 радника и грађана. На њему су говорили Коста Јовановић, Лука Павићевић и један рударски радник, вероватно делегат штрајкачког одбора.

Главни раднички савез послао је свог изасланика Косту Јовановића да на лицу места извиди цео случај и о

томе поднесе извештај. Говорници су на митингу изложили „беду у којој толико година живе радници Сењског Рудника". На овом митингу је донета резолуција.

РЕЗОЛУЦИЈА

„1. Осуђује се управа Сењског рудника која је отпустила тројицу радника зато што су основали Радничко друштво и на збору износили своје невоље и злоупотребе претпостављених.

2. Осуђују поступак управе што је затим отпустила све раднике који нису одобрили њен поступак, што је уместо повећања, смањила радницима наднице и што им је без икакве законске основе отела Братинску касу која броји до 160.000 динара.

3. Најодлучније протестују што им је Влада на захтев управе рудника уместо да испита праведне жалбе радника и да стане на пут корупцији и злоупотребама управе — послала тамо жандармерију и војску да наредбе управе приведу у дело.

4. Најенергичније осуђују поступак министра грађевина и полиције који нису ништа учинили што им у дужност спада, да она враварства према радницима спрече и управу рудника упуте на правилан рад.

5. Изјављују наду, да ће Влада, енергично настојати да заштити раднике противу самовоље управе рудника.

6. Шаљу братски поздрав својим борећим се друговима и позивају их да истрају у борби за своја права и за своје побољшање."

У међувремену министар грађевина је послао своју комисију у Сењски Рудник са задатком да на „извору" дође до „докумената" коли би му послужили као доказ како све није тако у Сењском Руднику. Овим је требало да буде оправдан став Управе Сењског рудника.

После неколико дана проведених у Сењском Руднику комисија је саветавила записник о нађеном стању, углавном, користила се подацима које им је дао управник рудника. Да би наводе у записнику потврдила позвала је код себе Давида Секулића и поднела му унапред припремљену изјаву на потпис. Давид је ово одбио, јер су наводи у изјави били неистинити. Ускоро се комисија вратила у Београд и поред извртања чињеница о стварном стању у Сењском

Руднику у извештају се констатује „да је било неких мањих крађа кукуруза од стране чиновника“, да су „неки надзорници поступали лоше“, али да рудари нису имали право на дизање штрајка, да су се „побунили“, зато што „воле да се буне и стварају неред на руднику“, а да је управник Сава Новаковић био у праву, јер све што је предузимао биле су само „мере предострожности“. У извештају се каже да је управник био у праву што је отпустио неколико радника, јер су га „нападали неоправдано на радничком збору“.

Међутим, овај лажан приказ владине комисије није могао да прикрије право стање у Сењском Руднику. Цела напредна јавност била је на страни рудара.

Из извештаја делегата радничког савеза види се да се Управа рудника приликом склапања споразума са Управом радничког друштва, још док су радници били у штрајку обавезала да ће убудуће:

„Водити строго рачуна о понашању надзорника према радницима и да ће потпомоћи оснивање радничке читаонице и радничке кооперативе на руднику и да ће у скором времену поднети предлог о смањивању радног времена на 8 часова, пошто та реформа неће ни најмање оштетити државне интересе“.

На основу свечаног обећања управника рудника Саве Новаковића да ће испунити захтев рудара штрајк је прекинут 15. августа исте године.

Од рударских захтева Управа рудника је обећала да испуни следеће:

— да повећа радницима наднице за по 0,20 динара од вагонета, тако да је сада најмања надница за обичне раднике износила 1,80 динара дневно.

— да ће исплату надница вршити у готовом новцу.

— да ће новим правилима дати више учешћа радника у Управи братинске касе.

— да ће укинути наплату олаја за осветлење.

Од три отпуштена радника Управа рудника је два вратила на посао, док је трећи Добривоје Трнинић остао без посла.

ДРУГИ ШТРАЈК РУДАРА

Још нису били заборављени догађаји из августа месеца, а терор упразника рудника се поновио, само овог пута још јаче. Од свечаног обећања које је августа месеца дао рударима није остало скоро ништа. Опет је почело да иде све по старом. Управнику рудника је сметало Рударско-радничко друштво, те је на све начине настојао да га уништи.

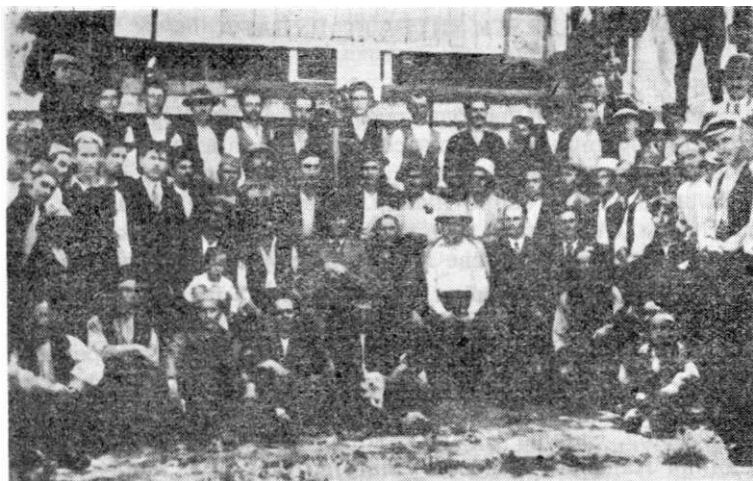
Осамнаестог новембра 1903. године, Управа рудника је донела одлуку о отпуштању са посла 8 чланова Управе друштва: председника друштва Чеду Лукића, потпредседника и благајника Васу Цонића, секретара Владимира Сабовљевића, чланова Управе: Милоша Митровића, Милосава Стојковића, Сибина Стојића, Николу Милошевића и председника Надзорног одбора Благоја Алексића. Поред ових, у одлуци је стајало да се отпушта још 50 радника. Наређено је да се радници самци, који су добили отказ удаље са рудника у року од 2, а ожењени у року од 24 часа. Најтеже су кажњени Чеда Лукић и Васа Цонић, који су уписани у „Црну књигу“, што је значило да у Србији не могу нигде добити посао. Ово је била стална пракса власника рудника — приватника, а примењивана је и у државном Сењском Руднику.

Чеда, Васа и раније отпуштени Добривоје Трнинић, пошто нигде у Србији нису могли да нађу посао, прешли су у Бугарску и запослили се у Пернику, где су Васа и Добривоје провели по три месеца, а Чеда је остао тамо све до 1907. године.

Овом одлуком Управа рудника је мислила да у потпуности уништи раднички покрет у Сењском Руднику.

На ову одлуку Управе рудника, радници су одговорили општим штрајком.

Управа рудника је одмах почела на варварски начин да се обрачунава са отпуштеним радницима. Жандарми су, по наређењу Управе рудника, насилно избацивали рударе на улицу и протеривали их из рудника. За рударе је настала тешка ситуација. Требало је борити се и противу незаконитог поступања Управе рудника и противу зиме која је наступила, носећи са собом невоље и патње за изгладнеле и

**Са конференције синдикалне подружнице рудара
Равне Реке, 1938. године**

голе рударе. Рудари нису могли да издрже. Штрајк је трајао неколико дана и рудари су скршени, а Управа рудника је триумфовала.

У јавности је поново дошло до револта. „Радничке новине“ су сваког дана писале о зверствима која се чине према рударима у Сењском Руднику и о потреби помоћи рударима који се боре за опстанак.

У Београду је 30. новембра 1903. године, одржан велики раднички збор на Славији. Збору је присуствовало преко 2000 радника и грађана Београда. На збору су говорили Н. Кошанин, Радован Драговић, др Михајло Илић и Драгиша Лапчевић. Овај збор је најоштрије осудио неправилне поступке Управе рудника и небригу државних органа, који нису ништа предузели да се стање рудара побољша. У свом излагању Радован Драговић је осудио лажно приказивање стања у Сењском Руднику од стране управника рудника СаЕе Новаковића и указао на нељудски однос према рударима. Изнео је пуно примера које је лично прикупио за време свог боравка у Сењском Руднику.

Социјалистички посланик др Михајло Илић је говорио о мерама које је предузео у Народној скупштини Србије

за заштиту рудара. На овом збору је донета резолуција која је објављена у „Радничким новинама“ (број 70 од 3. децембра 1903. године).

Значај радничког покрета у Сењском Руднику огледа се у томе, што он није остао у границама рудника, већ се проширио на раднике осталих професија у целој земљи, чиме ови почеци отпора противу експлоатације радничке класе добијају још више у свом значају.⁴⁹⁾

Због притиска јавног мњења, Народна скупштина Србије била је била принуђена да на седници од 5. децембра 1903. године у дневни ред унесе и питање штрајка рудара у Сењском Руднику. Овоме је нарочито допринела активност радничких маса, Главног радничког савеза и првог социјалистичког посланика дра Михајла Илића.

„Велики раднички збор, одржан 30 новембра 1903 године у Београду потпуно се убедио да је раднички штрајк у Сењском Руднику изазвала вештачки сама управа рудника преко својих агената, да би растурајући Радничко удружење могла продужити безконтролни рад на штету радника и државе. С тога збор одлучује:

1. Београдски радници изјављују потпуну солидарност са својим рударским друговима и потизају их да у борби за своју ствар истрају.

2. Осуђује се поступак управе рудника која је на непоштен начин изазвала штрајк да би уклонила раднике који јој сметају у несавесном послу.

3. Београдски радници одлучно траже да се на Сењски Рудник изашаље анкетна комисија састављена од једног члана Народне Скупштине, једног рударског инжењера и једног изасланика Радничког савеза.

4. Да се управник смени да се отпуштени радници врате одмах на посао.

5. У низу мера које су београдски радници намерни предузети за заштиту својих другова на Руднику, данашња манифестација је само почетак“.

Иа седници је изабрана анкетна комисија од три члана, којој је стављено у задатак да на лицу места испита цео случај у Сењском Руднику и да поднесе Скупштини извештај. У анкетну комисију изабрани су следећи посланици: Пера Велимировић, Михајло Радивојевић и Јаков Добрић.

⁴⁹⁾ 100 година Сењског Рудника, Београд, 1953; стр. 179 — 202.

Пре избора анкетне комисије у Скупштини је дошло до живе дискусије у којој је учествовао и др Михајло Илић који је између осталог рекао:

„Радничка организација која је основана на Сењском Руднику, то је чисто синдикална организација, којој је циљ материјално помагање и подизање културног нивоа радничке масе која тамо ради. Иако је друштво скоро основано, имало је да издржи два штрајка, две борбе. Главни узрок обадва штрајка јесте у томе што је државна власт хтела да одузме радницима право удруживања. Према томе штрајкове није изазвала организација ради постизања својих циљева, него да се они појазили као нужна одбрана радничких права, као захтез да се синдикална организација призна“.⁸⁰⁾

У даљем излагању др Михајло Илић је говорио о експлоатацији коју управа рудника врши над рударима, о гажењу обећања која је дала рударима за време првог штрајка, осим минималног повећања зарада, све друго је остало по старом. Олај за осветљење и други материјал радници су и даље морали да плаћају. Илић је упознао народне посланике о нељудским односима надзорника према радницима, ниттекулацијама са Братинском касом, а затим о спекулантским намерама управника Новаковића око увођења осмочасовног радног времена. Он је наиме био почео да уводи радно време на руднику од 8 часова али је зато свима радницима смањивао од зараде за једну трећину — јер нису радили 12 часова. На овај начин је принуђавао раднике да се сами одричу осмочасовног радног времена. Бедне зараде рудара нису биле довољне за живот, а камоли кад се умање за једну трећину.

У дискусији која је вођена у Скупштини дра Михајла Илића је подржао и народни посланик Милован Лазаревић, који је први гласао за предлог да се одреди парламентарна анкетна комисија за извиђање случаја у Сењском Руднику. Пред осталог посланик М. Лазаревић је рекао:

„Ова оптужба, господо. посланици, то је једна жалосна појава, која дубље задире у живот и опстанак радничког света у нашој земљи. О њој, господо. они који су по-

***) Из стенографских бележака Народне скупштине Србије од 5 децембра 1903 године.**

звани да воде рачуна о развиту друштвеног живота наше земље, морају поклонити више пажње. Они морају наћи начина да питање радничко повољније реше на начин праведан и човечански. Нису овде у питању само ових 50 радника, који су по мом дубоком уверењу отерани са рудника само ћефом управника. У питању су и остали радници по другим јавним државним установама, код којих ће бол и неправда над њиховим друговима у Сењском Руднику наћи одзива".⁵¹⁾

Међутим, рудари Сењског Рудника ни од ове анкетне комисије, коју је одредила Народна скупштина нису имали никакве користи. И ова је комисија поступила скоро на исти начин, као она прва, коју је слао министар грађевина. Записник о нађеном стању у руднику направљен је у канцеларији управника рудника, те су раднички захтеви и жалбе заобиђени. Извештај о свом налазу анкетна комисија је поднела Народној скупштини тек 10. јануара 1904. године. Дебата у Скупштини по извештају анкетне комисије трајала је неколико дана. Предлог социјалистичког посланика дра Илића био је у мањини — победила је линија буржоазије. Скупштина је донела одлуку да се цео извештај анкетне комисије преда министру грађевина Влади Тодоровићу — као надлежном за Сењски Рудник, да он изведе потребне реформе.

О извештају анкетне комисије „Радничке новине“ су доста писале.

„Данас је прочитан извештај парламентарне анкете, која је требало да извиди узроке штрајкова и услове рада на Сењском Руднику.

Извештај је испод критике. Нити је пиомено написан, нити износи ма какве доказе за своја гврђења, нити је обухватио услове рада, нити се задржао на већ утврђеним фактима. Извештај је написао Михајло Радизојевић, човек који је сзршио Велику школу, али коме је идеал Јован Баличеван, коме је ширина погледа, логика и обилност схватања једног Баличевца котва спасења. Нити он зна шта је анкета, нити шта он треба да уради ни он има појма о пространству извештаја и апсолутној потреби да се све што се у њему износи документује. Анкета — то је за њега „шпанско село"! Он... имао је пред собом само једну тачку: бранити свог самосталног министра Владу Тодоровића — и свог самосталног утравника Саву Новаковића ... Извештај је до бескрајности контрадик-

") „Радничке новине", бр. 74, 17 децемора 1903 г.

теран, јер, докле се тамо признаје: да су чланови радничке управе радничке организације отпуштени и да су се штрајкови због тога поређали; да су станови једним делом „рђави; да су надзорници крали раднике на израчунавању кубатуре, да су подупирачи у окнима непрописни и да су због тога пет радника погинула; да је фонд школски краден тиме што су се из њега одевала надзорничка деца; Да је Братинска каса крадена тиме што су из ње чиновницима издаване плате противно закону, а, из њезине апотеке чиновницима и њиховим породицама; да су радници крадени тиме што су им утајене толике стотине динара на разломцима при месечним обрачунима и исплатама; да су радници харани потрошачком задругом; да су од стране управе пљачкани плаћањем материјала скупље него што он кошта. Докле се утврђују толике крађе и неваљалства, која су противна Рударском закону и која се кажњавају Кривичним законом, догле извештај вели: „То још није тако несрећно стање, већ да се може трпети."

Текст споразума:

„Управа Сењског Рудника као послодавац и изасланици и пуномоћници Радничког савеза, Драгиша Лапчевић и Ф. Голумбовски, као делегати радника постигли су овај споразум:

1. Да отпуштени Миливоје Ристановић, Давид Секулић, Чедо Лукић и остали још одмах буду враћени на посао.

2. Да се изнесе у тужби Парламентарној комисији кривице надзорника Виљема Келера и Ђуре Итановића и извиде и ако се докажу, да се уклоне с рудника, пошто те кривице носе безчастан карактер.

3. Да се предложи укидање гаранције, која је дата Железничкој потрошачкој задрузи и да се ни за чији рачун не обустављз од плата радничких сходно члану 100 Рударског закона.

4. Да се из Братиноке касе не издају никакве плате никоме од управних чиновника и званичника.

У међувремену, док се у Народној скупштини водила дискусија о штрајку и радничком покрету у Сењском Руднику, Главни раднички савез је преко СЕОГ изасланика постигао споразум са Управом рудника по неколико најважнијих питања. Споразум у виду уговора потписан је 11. јануара 1904. године. Овим споразумом Управа рудника се обавезала да ће отпуштене раднике: Миливоја Ристановића, Давида Секулића, Чеду Лукића и остале одмах вратити на посао, на њихова стара радна места и да ће предузети остале мере да се неправилности према радницима што пре отклоне.

Није прошло ни неколико дана, а Управа рудника је почела да крши одредбе потписаног уговора. Седиште Управе је било у Београду. Надзорници су наставили и даље са са-мовољом и злостављањем радника.

Насупрот уговору Управа рудника је била још безбриж-нија у кажњавању радника. Надзорницима је, изгледа, било стављено у задатак да се драстично обрачунају са рад-ницима и ликвидирају Рударско радничко друштво у Сењ-ском Руднику.

5. Да се установи кооперативна потрошачка задруга радника, из које ће се радници снабдевати животним намирницама.

6. Да се изради и предложи Дирекцији државних же-лезница нов правилник с бољим условима рада и осмо-часовним радним даном.

7. Да се предложи дирекцији државних железница измена правила Братинске касе за помоћ од болести и смрти у том смислу; да радници у управи Одбор бирају две трећине чланова, пошто две трећине уплата уплаћују радници. С њиме и даље да рукује управа фондова, пре-ко оне суме, која је потребна за издавање помоћи.

8. Да се првдожи Дирекцији државних железница да управу над школским фондом узму радници у своје руке, на основу правила, која ће израдити и дојети на потврду.

9. Да се тражи од Дирекције државних железница: да материјал и алат даје по цени коштања као што про-писује члан 68 ц. Рударског закона.

10. Жеља је радника да се управа Сењског Рудника пресели на сам рудник, јер су видели да ће онда преста-ти зајевце и сваће између радника и надзорника.

11. Синдикална организација радника на Сењском Ру-днику треба да се дужност да раднике упућује на са-весно и потпуно вршење њихове дужности. Она ће поди-зати културни ниво раднички и старати се да ни један синдикални радник не прави никакве погрешке које су у противности са Законом Рударским и Правилником. Као претставник раднички у односу према послодавцу, синди-кална организација ће заједно са управом рудника уло-жити све старање своје да се уклоне све неправилности, које би се појавиле и које би се штетно односиле било на сам послодавца, било на раднике.

12. Обе стране задовољне су овим споразумом, и на-лазе да те овај споразум довољан да отклони све штетне последице које су се појавиле после 6 августа и 18 новем-бра 1903 године".⁵⁵⁾

⁵⁵⁾ 100 година Сењског рудника, Београд, 1953; стр. 223, 226.

Примера ради наводимо да је Миливоје Ристановић био враћен на посао ка основу писменог споразума, али му је Управа рудника 1. маја 1904. године отказала поново посао. Ово је задесило још много других рудара, чланова друштва. У намери да ликвидира Рударско радничко друштво, Управа се побринула да ове раднике замени новим послушницима.

Ово тешко стање рудара описао је неко од радничке интелигенције у позоришном комаду „Штрајк рудара у Сењу". За овај позоришни комад владало је велико интересовање у радничким организацијама.

Разумљиво је што је после овога рад Друштва ослабио, кад се зна да је оно у окршајима у два штрајка изгубило већи број најбољих активиста, те је било потребно неколико година да се његов рад опет осети.

ДрагутиН Стојковић, сада пензионисани рудар, сећа се да је 1908. године кроз Сењски Рудник прошао Димитрије Туцовић ка путу за Зајечар. С њим је био и Пера Радовановић, рудар из Злота, који је неко време радио у Сењском Руднику.

Пера Радовановић је иначе био један од најјачих руководиоца радничког покрета источне Србије.

Илегалан боравак Туцовића у Сењском Руднику може се објаснити појачаном контролом од стране полиције после штрајкова из 1903. године.

У рудницима: Сисевцу, Ресави и Равној Реци у ово време још није постојала синдикална организација. После штрајкова у Сењском Руднику полиција је будно пратила кретање радника и настојала да се у овим рудницима не створи радничка организација.

После Туцовићевог одласка, у Сењски Рудник и Равну Реку је редовно долазио Пера Радовановић, који је рударима помагао у разradi материјала и организованог рада.

Рударски ветеран Влада Милошевић из Равне Реке испричао је о једном ватреном говору кога је Пера Радовановић одржао у кафани Сењског Рудника. Том приликом у кафани која је била препуна радника били су присутни и комесар полиције и неколико жандарма. Пера је почео да говори, а сала је трештала од одушевљења. Када је на крају говора узвикнуо: „Доле буржоазија, доле жандарми", „Доле полиција и радничке крвопије!" — кафана је грмела

од повика стотине разљућених рудара. Жандарми нису смели да интервенишу, јер су знали да против себе имају цео рудник. Пера је био омиљен код рудара, баш зато што је био рудар и што је делио сва зла и невоље са њима. Код Влаха је био јако популаран, јер им је говорио на матерњем језику.

Јачање радничког покрета у Сењском Руднику настављено је све до првог светског рата 1912. године, када се скоро потпуно гаси, да би се поново појавио 1919. године.^{м)}

ШТРАЈК РУДАРА У РУДНИКУ РАВНА РЈЖА

Од отварања рудника Равне Реке 1908. године па све до пред одржавање Конгреса Социјалдемократске партије (комуниста) 1919. године у овом руднику, и поред неких покушаја, није била створена синдикална организација радника. Међутим, у послератном револуционарном периоду раднички покрет бележи знатан напредак. У Равној Реци је створена једна од најјачих синдикалних организација у Србији. Главни раднички савез се поново обраћа рударима, пружа им помоћ на организационом учвршћењу. У оба места (Сењски Рудник и Равна Река) ради се на уређењу читаоница. Код радника је порастао интерес за штампу и просвећивање. Само у Равној Реци било је 200 претплатника „Радничких новина“¹. Јака синдикална организација довела је одлучну борбу за остваривање радничких права. Двадесет и петог јула 1919. године синдикат је поднео захтев Дирекцији рудника за увођење осмочасовног радног дана, увођење рада у три смене, бесплатно давање карбида за осветљење, укидање наплате за оштрење алата и повишење надница.

Дирекција рудника је била принуђена да преговара са рударима. Овај захтев је подржао и Главни раднички савез. Преговори су трајали неколико дана и завршени у корист рудара.

^{м)} 100 година Сењског Рудника, Београд, 1953; стр. 210 — 212.

О овоме је Министарство саобраћаја 31. августа 1919. године издало под бројем 2089 следеће наређење:

„Наредбом Министра саобраћаја од 27 јула 1919 године под бр. 11190 ступа на снагу од 1 августа т. г. нова тарифа за рад по предлогу управе Сешског Рудника и пристанку радничких делегација“.

У другој наредби од 1. септембра 1919. године под бројем 2085, радницима је признато бесплатно осветљење у јама (карбид и олај), бесплатно оштрење рударског алата и извршено извесно повећање зарада. Са овим успесима нагло је порастао углед синдикалне организације. У Равној Реци организација је обухватила скоро све раднике, док је у Сењском Руднику организација знатно ојачала.

Априла 1920. године рудари Сењског Рудника и Равне Реке ступили су у дводневни штрајк из солидарности према железничким радницима који су тада били у штрајку.

По сећању Милана Ђорђевића, званог Струја (сада пензионисаног радника), који је тада био председник Синдикалног већа у Равној Реци и стајао на челу одбора за руковођење штрајком, штрајк је изведен веома дисциплиновано.

— Одлуку о прекиду рада сви радници су поштовали — каже он. — Код улаза у окно поставили смо страже, које су се смењивале а кључеве смо запечатали и послали управи рудника. Управа није хтела да прими кључеве, већ је захтевала да се радници врате одмах на посао. Ми смо одбили. Онда је интервенисао комесар полиције. Он је претио да ће се оружаном силом обрачунати са „бунтовницима“ који прекидају рад без разлога. Био је бесан што су радници били дисциплиновани и није могао да нађе никакав разлог за акцију. Тада је у Равној Реци одржан збор на коме је присуствовало преко хиљаду радника из оба рудника. На збору су радници упознати са борбом коју су повели наши другови железничари за побољшање услова живота и рада. Тачно V одређено време штрајк је прекинут.

Организација синдиката тада је била таква, да су све професије радника имале свој подбор (рудари, металци и дрводељци). Сви подбори били су повезани преко Син-

дикалног већа, где су се доносиле заједничке одлуке и договарало о заједничким мерама за побољшање услова рада свих радника у руднику.

После ослобођења, радничке масе је захватио револуционарни полет. Од 20. до 23. априла 1919. године у Београду је одржан Први конгрес свих социјалистичких партија и створена Социјалдемократска радничка партија Југославије (комукиста). На Другом конгресу у Вуковару, који је одржан од 20. до 25. јуна 1920. године, Социјалдемократска радничка партија Југославије (комуниста) мења своје име у Комунистичка партија Југославије.

Развој радничког покрета и синдикалних организација заустављен „Обзнаном“ 20. децембра 1920. године, којом је забрањен рад радничким организацијама и свака комунистичка пропаганда.

С обзиром да је на изборима за Уставотворну скупштину крајем 1920. године Комунистичка партија Југославије добила 58 мандата и била по јачини трећа партија у земљи, буржоаска влада доноси Закон о заштити државе 3. августа 1921. године, којим Комунистичку партију Југославије ставља ван закона. Од тада КПЈ прелази у илегалност.

Радничке организације у рудницима дочекале су ове догађаје неспремно. За само неколико часова после објављивања „Обзнане“, полиција је одмах имала у рукама целокупан материјал, сву архиву и документацију о раду и делатности синдиката. Сви актибисти су позвани у полицију где су им предочене последице у случају непоштовања наређења. Од тада рудари губе везу са Главним радничким савезом и Савезом рудара коме је тада седиште било у Зајечару. У низу мера за осигурање своје безбедности буржоазија је спроводила сурове прогоне радничке класе. Управа рудника је подузимала разне мере за потпуну ликвидацију радничког покрета рудара. Неки истакнути активисти су отпуштени с посла и протерани из рудника. Неке од њих је Управа рудника одвојила од радничких организација давањем бољих радних места и надзорничких звања. Полиција је будно пратила кретање радника, а нарочито Перу Радовановића, који је као председник Савеза рудара и после „Обзнане“ долазио у Сењски Рудник и Равну Реку. Из

овога периода значајни су напори Стојадина Петровића, рудара из Равне Реке, који је настојао да у илегалности покрене синдикални рад.

Међутим, услед присмотре полиције колебљивог и неодлучног става неких чланова раније Управе синдиката, неких резултата није могло бити.

СТАЊЕ У РУДНИЦИМА ДО 1935. ГОДИНЕ

После забране рада синдикалним организацијама, радници су били изложени још већим материјалним тешкоћама и кажњавањима од стране Управе рудника. Мада је у том времену постигнут изванредан напредак у развоју рудника (повећана је производња, а тиме и приходи рудника), на отклањању слабости није ништа учињено. Једино што је у Сењском Руднику учињено то је да се исплата зарада радника није више вршила у тантузима, већ у новцу, док је све друго остало по старом.

Створена је велика подвојеност између радника и чиновника. Рударска колонија у Сењском Руднику у којој су радници становали годинама, више је личила на привремено насеље, на прихватиште за неколико дана. Било је изграђено од блата и покривено терисаном хартијом. С друге стране, изграђене су стамбене зграде у чиновничкој колонији од тврдог материјала са водоводом и канализацијом и другим удобностима. Радник у овој колонији није никад могао да добије стан. Без обзира како он био користан и колико давао од себе на раду. Чиновници су на радника гледали са висине и у већини избегавали приватне контакте са њима. Интересантан је пример за ово кафана у Сењском Руднику. Ова кафана је имала посебну салу за чиновнике рудника, у коју радници нису смели ни да уђу. То право су имали само чиновници и надзорници. Слично стање у овом погледу било је и у Равној Реци, док је у Сисевцу и Ресави било још теже. Сисевац су држали страни капиталисти, а Ресаву Благоје Јоцић.

У земљи је тих година владала тешка економска криза. Рударски радници су то највише осетили са својим и

онако малим зарадама, поготову што су центри за снабдевање намирницама били знатно удаљени.

Колико су зараде радника биле ниске у односу на цене које су владале на тржишту, може се видети из приложене табеле:

у С. Руднику	1925. год. просечно за год.	13.201,54 динара
и Р. Реци	1930. год. просечно за год.	11.650,82 динара
	1934. год. просечно за год.	9.084,41 динара
У Сисевцу	1925. год. просечно за год.	12.498,52 динара
	1930. год. просечно за год.	11.268,31 динара
	1934. год. просечно за год.	7.327,21 динара
у Ресави	1925. год. просечно за год.	14.837,72 динара
	1930. год. просечно за год.	15.577,21 динара
	1934. год. просечно за год.	8.085,40 динара. ⁵⁴⁾

Од ових просечних зарада треба одбити 10% за улог у Братинску касу, затим порез и друге дажбине, чиме се просеци још више смањују. Из овога излази да су просечне годишње зараде биле врло ниске и недовољне за издржавање самог радника, не узимајући у обзир чланове породице. Ово стање било је отежано и системом трговине, тј. давање робе на кредит у свим рудницама. У руднику Ресави, Јоцић је задржао систем исплата радничких зарада у тантузима, све до половине 1934. године. Овим системом радници су били много оштећени, јер нису били у могућности да купују тамо где је јефтиније, већ тамо где су морали.

За раднике у Равној Реци и Ресави, а нарочито за оне у насељу Баре, посебну тешкоћу представљао је недостатак пијаће воде. Неколико извора који су се налазили у околини нису могли ни издалека да подмире потребе, поготову, у летњим месецима.

ПОНОВНО СТВАРАЊЕ СИНДИКАЛНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У РАВНОЈРЕЦИ

Од изласка „Обзнане“ па све до 1935. године, синдикалне организације нису постојале, али Законом о заштити државе, радницама је било омогућено да бирају своје по-

⁵⁴⁾ Централни секретаријат рад. комора — положај рударских радника, Београд, 1936;

веренике, који ће их заступати пред Управом рудника. Међутим, радници овим нису ништа добили. Ако би се неки од повереника више залагао код Управе рудника за заштиту интереса својих другова, тај је ускоро морао да напусти рудник. Управа рудника се с њим лако обрачунавала, јер се радило о појединцима, а не о организацији, како је то било раније.

Двадесет петог марта 1935. године на Оснивачкој скупштини у Равној Реци формирана је поново синдикална организација. У Управни одбор подружнице ушли су: Станисав Стрниша (председник), Жарко Ненадић (секретар), Франц Пећник (благајник), Миле Кнежевић, Милан Милићевић, Антон Недић, Божа Лукавац и Света Милићевић (чланови Управе). У надзорни одбор изабрани су: Ћирил Скамлић и Алекса Милосављевић.

Већ у јуну исте године, одржана је годишња скупштина на којој је било присутно преко 300 радника. С обзиром на велики прилив нових чланова, одлучено је да се изврши поновни избор Управног одбора у који су ушли: Петар Кекић (председник), Алимпије Ђорђевић (потпредседник), Драгослав Антонијевић (секретар), Франц Пећник (благајник), Светозар Миљковић, Павле Миладиновић, Жарко Ненадић, Спасоје Маринчић, Винко Фолновић, Чedomир Милошевић, Иван Микеџ, Тадија Винце, Станимир Милинковић и Зорица Јосип (чланови Управе). У Надзорни одбор изабрани су: Ћирил Скамлић, Алекса Милосављевић и Јанко Лагин. За заменика секретара изабран је Мирослав Стржина.

Двадесет и трећег јуна исте године, синдикална организација организовала је збор у Равној Реци, на коме је поред Милете Аћимовића, секретара радничких повереника у Равној Реци, говорио и Воја Величковић, секретар Савеза рудара из Београда. На овом збору у присуству неколико стотина рударских радника изнесене су неправилности које се чине према радницима, као и непоштовање законских прописа од стране Управе рудника.

Тада је усвојена резолуција у којој су истакнути сви захтеви радника за побољшање живота и рада. Резолуција је упућена Управи рудника и Обласном одбору Савеза рудара у Београду с молбом да се захтеви радника испуне.

Истог дана, када се у Равној Реци одржавао збор, одржан је збор и у Сењском руднику, на коме је оформљена синдикална подружница и изабран Управни одбор у који су ушли: Миле Грдић (председник), Јернеј Кајтнер (потпредседник), Михајло Мола (секретар), Јосип Стерсле (благајник), Микан Бањац, Миливоје Вучковић, Јозеф Кочник и Иван Гајире (чланови Управе). За заменике су изабрани: Дарислав Мурић, Мирко Николић, Милош Ивановић и Максим Милутиновић. У Надзорни одбор изабрани су: Антон Костајншек, Франц Горјуп и Светислав Трифуновић.

Зна се поуздано, да су синдикалне организације оформљене 1935. године у Сисевцу и Ресави, али се датум није могао утврдити.

Обнављање синдикалних организација натерало је власнике рудника да организују противтежу, стварајући своје синдикате Југорас (Југословенски раднички синдикати). Требало је да ови синдикати послуже као средство за разбијање јединства радника. Ова пробуржоаска организација, свесрдно помагана од стране власти, није дала жељене резултате. Организација Југорас (жути синдикати) имала је на својој страни Управе рудника са свим чиновницима и надзорницима, затим апарат власти и полицију.

Синдикалне организације радника које су биле учлањене у УРСС (Уједињени раднички синдикални савез) имале су на својој страни огромну већину радника.

У раскринкавању лажне синдикалне организације Југораса, велику улогу је одиграо Савез рудара, који је одмах после њихове појаве у рудницима указао на њихов прави циљ. На страницама „Радничких новина“ изношене су све махинације буржоаског владајућег режима да овом спрегом са власницима рудника обуставе талас ширења УРСС-ових синдиката.

У руднику Ресава, Благоје Јоцић је саветовао рударе да ако желе да стварају синдикалну организацију, онда нека створе „праву синдикалну организацију“, а не ону „коморашку“.

Услед све већег пораста синдикалних организација у Србији, Главни одбор савеза рудара у Београду одлучио је и 1935. године у Равној Реци образован је Обласни одбор

савеза рудара, чији је задаатк био да на терену рудника Равне Реке, Сењског рудника, Сисевца и Ресаве руководи даљим развојем синдикалних организација.⁵⁵⁾

ШТРАЈКОВИ ОД 1935—1936. ГОДИНЕ

Захтеве рудара из Равне Реке који су формулисани 23. јуна 1935. године, Дирекција рудника је систематски одуговлачила да реши. Они су се, углавном, састојали у следећем: да се повећају зараде свим радницима, поправе станове како самаца тако и породичних радника, олакшају акордни послови у руднику, затим, да им се признају законски повереници и синдикална организација коју они желе и да се спречи грубо понашање надзорника према радницима. Како Дирекција ни после три месеца није ништа решила по овоме, око 800 радника Равне Реке ступило је у штрајк половином месеца септембра 1935. године. У овом штрајку рударима Равне Реке пружио је помоћ Савез рудара из Београда, који је одмах интервенисао преко Министарства шума и руда. Убрзо је образована једна комисија састављена од радника и представника рудника. Испред Дирекције преговоре је водио генерални директор Дојчански, док су раднике заступали Милета Аћимовић, из Равне Реке и Милорад Белић, из Београда.

Штрајк је прекинут после пет дана, пошто су преговори успели и постигнут споразум.

По овом споразуму радницима је, између осталог, признато:

- право на удруживање у организацију коју они сами желе;

- повећане су наднице у акорду за 25% од дотадашњих;

- дато је обећање да ће се извршити оправка радничких станова, као и да ће се више повести рачуна о поступцима надзорника према радницима;

- да ће се синдикалној подружници доделити просторија за читаоницу и повереника, као и да ће отпуштени раднички повереници одмах бити сви враћени на посао.

⁵⁵⁾ 100 година Сењског рудника, Београд, 1953; стр. 223, 226.

Папирни новац (танџузи) од 2 динара, из 1928. године
(Рудник Баре)

Друга страна папирног новца од 2 динара

Ова победа рудара Равне Реке имала је великог одјека код рудара Сењског рудника, Сисевца и Ресаве. Синдикалне организације постају сједињена снага с којом управе и власници рудника морају да рачунају.

Па ипак Благоје Јоцић, власник рудника Ресаве ово није могао да увиди. Он, у свом руднику, није признавао синдикалну организацију Савеза рудара, што је оправдано изазвало револт рудара.

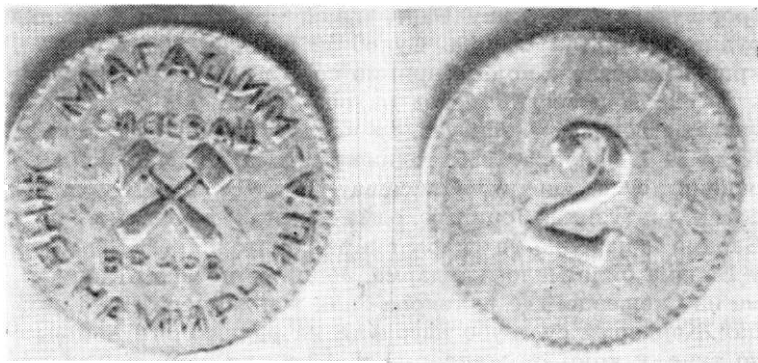
ШТРАЈК РУДАРА У РУДНИКУ БАРЕ

Двадесет и осмог октобра 1935. године рудари рудника Баре ступили су у штрајк. Донета је одлука да рудари не излазе из јаме док се њиховим захтевима не удовољи. Изабрана делегација предала је Јоцићу резолуцију у којој су били формулисани захтеви рудара. Истовремено ова резолуција је у заједници са делегатима рудара Равне Реке, Сењског Рудника и Сисевца била упућена и Министарству шума и руда у Београду. Садржај захтева рудара у резолуцији углавном се односи на тежак положај рударских радника, непризнавање синдикалне организације Савеза рудара, ниске наднице и исплата у тантузима.

Оно што делегација рудника није могла да оствари у Београду, то су сами рудари остварили у руднику. Рудари су били упорни и после неколико дана Јоцић је био принуђен на преговоре. Тада је постигнут споразум из кога се види да је Управа рудника признала организацију Савеза рудара, тј. организацију коју сами радници желе. Затим, да се радницима врши исплата зараде сваког 15. и 25. у месецу, а да се заостала зарада од два месеца исплати одмах; да им се обезбеди довољна количина пијаће воде; да се врате на посао сви отпуштени чланови подружнице Савеза рудара и да се исплата зараде врши у новцу, а не у тантузима.

Ова победа рудара дала им је нову снагу да наставе борбу за коначно извојевање својих права.

Поводом овога „Радничке новине“ су доста писале. Ускоро, после овога успешно завршеног штрајка у руднику Баре, дошло је до спора између рудара Равне Реке и Дирекције рудника. Дирекција рудника није хтела да изврши обавезе које је на себе преузела по споразуму. У циљу

Метални новац (тантузи) од 2 динара, којим су исплаћивани рудари у Сисевцу

»Сломљен је »тврди бедем« Јоцићев у Ресави .. . Последња борба је вођена на злогласном Јоцићевом руднику Ресава, који је све до скора претстављао најтврђи бедем. Али је тај бедем најзад сломљен и освојен благодарећи слози и савести рудара као и одлучном и непомирљивом ставу и отпору читавог нашег покрета. А напореда са ликвидацијом диктатуре и самовоље рударских самодржаца и власника, чији је најизразитији представник био Благоје Јоцић, развејан је у пепео и последњи остатак оних бедних штребера и пришипетља из тзв. Братковићеве »организације« која је недавно са Јоцићевим парама приредила сама себи последњи парастос под фирмом некаквог тобожњег »Конгреса рудара у Параћину.⁵⁶⁾

решења овог спора 4. децембра почела је са радом комисија у чијем саставу су били поред представника Управе рудника, представници Министарства шума и руда и бански инспектор из Ниша. Од стране представника радника у комисији су били: Милорад Белић и Боја Величковић из Бео-

⁵⁶⁾ »Радничке новине«, Београд, бр. 45, 7. XI 1935. године.

града, као и Милета Аћимовић из Равне Реке. У току извиђања утврђено је да су жалбе синдиката биле оправдане, па је израђен други споразум који је, углавном, потврдио споразум из септембра. Радом ове комисије рудари су били задовољни.

Последњих дана 1935. године, дошло је до веома оштрог сукоба у руднику Баре, између радника и власника рудника Благоја Јоцића. Сукоб је изазвао Јоцић грубим кршењем обавеза које је примио по уговору из октобарског штрајка. Непосредни повод за овај сукоб био је поново увођење бонова — тантуза, за исплату зарада радницима. Када је 1. јануара 1936. године требала да буде исплата, радници су се побунили захтевајући да се једном прекине с тим тантузима. Јоцић је одмах позвао жандармерију у Барама и наредио да силом смире „бунтовнике“. Пошто је у Барама било мало жандарма, Јоцић је позвао и жандарме из Стењевца, где је такође била жандармеријска станица. Жандарми су грубо насрнули на раднике, те је дошло до туче, у којој су жандарми употребили оружје и убили једног радника из Сиге из хомољског среза, док су једног другог тешко ранили. Овај револт радника жандарми су у крви угушили и повратили „ред и мир“ на газда Благојевом руднику. Синдикат је и даље био доследан и захтевао је да се исплата зарада у тантузима укине по сваку цену. Иако је Јоцић био у великој финансијској кризи, овај захтев је морао да прихвати. После овог случаја не помињу се више исплате у тантузима на „газда Благојевом“ руднику.⁵⁷⁾

ШТРАЈК РУДАРА У РУДНИКУ СИСЕВАЦ

У руднику Сисевац рудари су више пута покушавали преко свог повереника Драгољуба Николића да ступе у контакт са Управом рудника ради преговора о побољшању

⁵⁷⁾ 100 година Сењског Рудника, Београд, 1953; страна 226—230.

услова рада и повећању зарада. Управа рудника није хтела никако контактирање са радницима, те су ови покушаји остали без резултата.

Двадесет и шестог јануара 1936. године, рудари Сисевца су ступили у штрајк. Одлука је донесена да се ни један радник не врати на посао, док се не удовољи њиховим захтевима. У резолуцији која је састављена раднички захтеви формулисани су у 18 тачака. Између осталог радници су захтевали:

- да управа рудника призна синдикалну организацију Савеза рудара, тј. организацију коју рудари желе;

- да се наднице повећају за 1 динар дневно;

- да се јамска грађа допрема до окна на терет рудника;

- да се забрани надзорницима брисање радничких надница и

- да се сва спорна питања решавају у присуству радничких повереника.

Истовремено једна делегација је однела ове захтеве у Београд и уз помоћ Савеза рудара успела да добије обећање од Дирекције рударско-топионичарских предузећа да ће се њиховим захтевима изаћи у сусрет. Међутим, штрајк је трајао пуних 30 дана. Седам стотина и педесет рудара са својим породицама издржало је глад и притисак полиције. Штрајк је био одлично вођен, а радници су показали високу свест, мада је међу њима био већи број млађих радника из околних села.

Акција Југораса у разбијању штрајка и јединства радника није успела. Радници су били дисциплиновани и извршавали наређења штрајкачког одбора. Нико се није поколебао и иступио из штрајка. Рудари Сисевца нису остали сами. Савез рудара из Београда послао им је материјалну помоћ, да истрају у овој борби. Исто тако и сељаци из околних села, а нарочито из села Буљана, пружили су велику помоћ рударима у животним намирницама.

Двадесет и другог фебруара 1936. године рудари Сисевца су славили победу. Тога дана управа рудника је потписала споразум у коме су углавном прихваћени сви ру-

Управни одбор и повереници синдикалне подружнице
рудара Сисевца, 1938. године

дарски захтеви. После овог штрајка синдикална организација је ојачала и била је једна од најјачих у Сењско-ресавском басену. Заслуга за стварање овако чврсте синдикалне организације у руднику Сисавац припада неколицини истакнутих радника, међу којима се нарочито истицао Драгољуб Николић — Јл-уба, рударски радник из околине Пе-

У споразуму се поред осталог каже:

»Да се режијске наднице повише и то: копачу од 31 на 32 динара, помоћном копачу од 26 на 27 динара, јамском возачу при ступању на посао први пут, одређује се 18 динара, а који је провео на раду више од три месеца 20 динара, нумерском возачу 21 динар, сталним спољним радницима и возачима 18 динара. Испод ових режијских надница не може се ни један радник исплатити. Досадашња зарада занатлија остаје иста« ...

»Управа предузећа као и сопственик рудника имају бити неутрални према постојећим радничким организацијама и неће фаворизовати рад једне организације на штету друге. Надзорно особље у раду има бити непристрасно и не сме фаворизовати раднике једне организације на штету друге организације« ...

»да неће отпуштати раднике због учествовања у колективној обустави рада, која је отпочела 24 јануара и трајала до 22. фебруара 1936. године«.⁵⁹⁾

тровца на Млави. На ову синдикалну организацију власници рудника су морали много да пазе. То је била бројна организација која им је задавала сталне бриге. У њу су били учлањени скоро сви рудари, док је истовремено у Југорасу било само неколико радника, углавном, најближих личних пријатеља управника рудника. И поред притиска на раднике да ступају у Југорас, њихов број се није могао никако попети на више од десет.

Љуба Николић, рудар, председник синдикалне подружнице у Сисевцу.

По сећању рудара из Сисевца, на парламентарним изборима 1938. године, на којима је оборена влада Милана Стојадиновића, предизборна кампања била је врло жива. Посланички кандидати су на зборовима обећавали народу да ће после њихове победе на изборима у Србији потећи „мед и млеко“.

На једном таквом збору у Сисевцу било је присутно преко 1.000 људи. Требало је да говоре неколико посланичких кандидата. Кад су на збору говорници почели своја излагања, одједном се маса окупљеног света почела да издваја и да прелази на другу страну, да чује другог говорника који је говорио с крова мале ковачнице, која се налазила испред рударске канине, садашњег дома културе. Био је то Љуба Николић, председник синдикалне организације рудара у Сисевцу. Љуба је говорио громким гласом

⁵⁹⁾ 100 година Сењског Рудника, Београд, 1953; страна 226—230.

И од срца, о тешком положају радничке класе, о бедном животу рудара, о раскалашном животу буржоазије и кад је повишеним гласом рекао: „Крајње је време да већ једном престану да лажу ови лопови"! аплауз одобравања проломио се од већине присутних. Организатори збора нашли су се у врло незавидној ситуацији. Било је незгодно да спрече Љубу да говори, а исто тако и да га оставе да говори. Ипак, полиција је интервенисала и Љуба се скинуо са крова, али на десетак метара даље опет је почео да говори са зида испред кафане. Љубине ватрене речи радници су бурно одобравали. Полиција га је и одатле отерала. Неколико минута касније, Љуба се и по трећи пут појавио на говорници, овог пута са столице коју су му радници донели и поставили је испред касапнице.

За посланичке кандидате збор је пропао. За полицију и жандарме није ништа друго остало, но да синдикалну организацију у Сисевцу и њеног председника Љубу запишу У „црну књигу".

После овога, Управа рудника постала је још безобразнија у кршењу обавеза које је раније примила, због чега су рудари поново ступили у штрајк у јесен 1938. године. Управа рудника је мислила да ће рударе принудити на обуставу штрајка забраном издавања хране из магацина на кредит, а и плату није издавала. Међутим, рудари, чврсто решени да истрају, издржали су и овај ударац. Рударе је поред осталих много помагао да истрају, неки пекар (Македонац), чијег се имена данас рудари не сећају. Он је рударима ставио своју пекару и залихе брашна на располагање. После 41 дан тешке и упорне борбе, штрајк је успешно завршен. Управа рудника је била принуђена да испуни захтеве рудара.

Интересантан је један детаљ из сећања рудара за време преговора о обустави овог штрајка. Управа рудника са представницима Радничке коморе из Београда и синдикалне организације била је израдила нацрт споразума. Међутим, синдикат није хтео да га прихвати док се не прочита пред свим радницима. Управа рудника је то прихватила и кад су се прикупили сви рудари, почело се са читањем текста. Поред представника Радничке коморе из Београда и Управе рудника, за столом је седео и Љуба Николић, председник синдикалне организације. Љуба је за ову при-

лику имао две марамике: једну белу и једну црвену. Када је у руци имао белу и брисао се, радници су као из једног гласа одбијали да прихвате формулисан иредлог, а кад је имао црвену, предлог је једногласно усвајан. То је био уговорени знак између ЈБубе и рудара. Тако је овај споразум био одраз воље рудара.

И полиција и Управа рудника чекали су zgodну прилику да се обрачунају са Љубом. Та прилика им се ускоро пружила. У ноћи, уочи 1. децембра 1938. године, Љуба се налазио на радном месту, на извозу пред јамом са још два друга радника. Око 8 часова одјекнуо је пуцањ из револвера. Непознати нападач га је смртно погодио у груди. Када су му другови пришли, он је већ био мртав. О убиству је убрзо сазнао цео рудник. Полиција је одмах блокирала место и забранила сваки прилаз радницима. Ујутру је издато саопштење полиције у коме се каже да је Љуба извршио самоубиство. Овом саопштењу нико није веровао у руднику. Сви су знали да је Љуба жртва полиције, због непоколебљивог става у борби за остварење радничких права.

Овај период карактеришу и врло оштре и драматичне борбе између синдикалних организација УРСС-а и Југораса. УРСС-овим синдикатима пришла је огромна већина радника, док је Југорасу пришао чиновнички апарат Управе рудника са надзорницима и мали број радника који су на разне начине уцењени. Сва настојања власти да се бројно ојача Југорас остала су без успеха. Изузетно, око 1936—1937. године њихов утицај у Сењском Руднику био је приличан, захваљујући присуству већег броја чиновника, док у каснијим годинама ови синдикати бележе пад.⁵⁹⁾

Једна од карактеристика овог периода је и настојање УРСС-ових синдиката да у рудницима створе потребне материјалне услове за културни и политички рад и васпитавање својих чланова. Тако, рудари Равне Реке у марту 1936. године покрећу питање изградње Радничког дома у свом месту. Створена је и „задруга за изградњу дома“, чији су удели били 50 динара. У току године прикупљено је око

⁵⁹⁾ 100 година Сењског Рудника, Београд, 1953; страна 226—230.

10.000 динара у самој Равној Реци, док су рудари Словеније послали прилог од 500 динара.

О овој акцији „Радничке новине“ су донеле чланак под насловом — Дом насушна потреба рудара.

»Рудари су отсечени скоро од осталог света. Иза врлетних кршева, далеко од било каквог културног живота, они проводе своје дане. Непрестано су изложени опасности по живот. Дубоко под земљом они раде. Жељни су дневне светлости, жељни су сунца. Жељни су макар мало радости... У очајним становима, прљавим, нехигијенским становима без светлости и довољно чистог ваздуха, они проводе свој одмор. Мемљива себа је исто тако непријатна као и рударско окно...

Рудар мора да побегне из своје собице као и из окна. Али куда? Једини пут је до сада био димљива крчма... Своју неизречену жеђ за радостима живота он гаси алкохолом. А крештави глас неке певачице и раштимована музика стварају у полупијаној глави рудара илузије о неком задовољству.⁶⁰⁾

Поред акције за изградњу Радничког дома у Равној Реци, Културно радничко друштво „Абрашевић“ оснива драмску, хорску и тамбурашку секцију. Већ 12. априла 1936. године у Равној Реци се даје позоришни комад „На прелому“ и неколико музичких тачака. Стотину рудара је топло поздравило успех својих другова. Са овим истим програмом културна група је учествовала сутрадан и у Сисевцу, где је била срдечно дочекана и топло поздрављена од рудара. Културно радничко друштво током године се омасовило и постало једно од најјачих културних радничких друштава у Поморављу. Сличних покушаја било је и у Сисевцу, Сењском Руднику и Ресави, али са много мање успеха.

У руднику Баре, били су посебно тешки услови за рад синдикалне организације. Јоцић је после оног сукоба рудара са жандармима био увео посебан режим, кога није било ни у једном другом руднику. Јоцић је увео стражарску службу, чији је задатак био да одржава „ред“ у руднику. Ова група од близу 30 стражара имала је главни задатак да батинама премлађује синдикалне активисте и све оне за које добије налог од „газда Благоја“.

⁶⁰⁾ »Радничке новине«, Београд, бр. 12, 20. марта 1936. год.

Да би спречио јачање синдикалне организације рудара, Благоје Јоцић је само у априлу месецу 1936. године отпустио с посла близу 200 радника. Јоцићева стража имала је задатак, који је, узгред речено, врло савесно извршавала, да отпуштене раднике у року од неколико часова удаљи из рудника. Било је више случајева да су отпуштени радници премлаћивани у рејону рудника. Најтеже су пролазили породични радници, јер нису могли тако брзо да иселе своје породице. За тучу се није ником одговарало и радницима није вредело да се жале, јер газда од рудника је „увек био прав“. Под оваквим условима рад синдикалне организације у руднику Баре био је тежи, него у осталим рудницама.

О стању Јоцићевог рудника „Ресава“ у информацијама Кредит-Информ-трговачко-обавештајни и инкасо завод из Београда од 17. априла 1940. године стоји:

»Никола Б. Јоцић и син »Ресавски рудници«, Београд — Јована Ристића ул. 21.

»Покојни Никола Б. Јоцић је још 1907. године добио концесију на 50 година експлоатације рудника на међи села Равне Реке и Жидиља код Ћуприје. Пре рата је то био незнатан мали рудник, који је за време истог био оштећен, те је Никола на име оштете добио замашну суму у обвезницама Ратне штете. После рата реорганизовао је он посао у руднику са затеклим инсталацијама, које су Немци за собом оставили, те су исто учињене и даљње инвестиције, међу којима и жичана железница 11 км. дуга, од чега је знатан део набављен на име репарација. Од 1925. године Никола је примио као ортака у посао Благоја, цца 1900. год. рођеног, ожењеног пре три године. Фирма је успела да стекне капитала у годинама поратне конјуктуре као мало која друга. Почетком 1928. године умире Никола Јоцић и од тада важи као једини власник предузећа Благоје Н. Јоцић.

Угаљ је одличног квалитета и садржи цца 5.500 калорија. Дневни капацитет рудника је 15 вагона. Државне железнице и пароброди су најјачи потрошачи истог, те је просперитет и данас осигуран и поред велике деконајунктуре ове индустријске гране. Инвестиције се цене на око динара 40.000.000, а у послу се налази око 150—200 радника, према потреби. У потраживању има предузеће од државе и трговаца цца динара 12.000.000.

Непокретности:

Од непокретног имања поседује Благоје на горњој адреси палату према тапији бр. 21985 од 10. априла 1928.

године у вредности од цца 7—8.000., изградња исте у своје време стајала је око 14.000.000.

Даље, Благоје поседује према тапији бр. 21986 од 10. априла 1928. године кућу у Хаџипродановој улици бр. 16. у вредности од цца 300.000.

Сем тога, фирма има плац за стовариште на углу Дунавске и Јеврејске улице — 31 по две тапије бр. 78933 и 78934 од 1. новембра 1930. године у вредности од цца динара 1.000.000.

Даље, поседује Благоје у Раковици једну вилу са виноградом у вредности од цца динара 1.200.000 и један виноград у Смедереву са кућом у вредности од цца динара 300.000. Оба ова имања су без терета.

Развој синдикалног покрета буржоаска влада је зауставила забраном рада УРСС-ових синдиката крајем децембра 1940. године. Рад напредног радничког покрета смећао је буржоазији која је гурала земљу на пут фашизма. У борби против напредног радничког покрета и свега што је било прогресивно, буржоазија није бирала средства.

Благоје је наследио велике стокове хартије од вредности ратне штете, око 1.000 комада акција Народне банке, 9.000 комада акција Земаљске банке које данас не представљају неку вредност и рачуна се да је пок. Никола Јоцић у тој банци изгубио око динара 8.000.000.

Чиста имовина: чиста имовина фирме се цени на цца 30.000.000 у личном погледу је власник фирме описан са резервом, није озбиљан човек, и не ужива добар глас због његовог раскошног живота, и у пословању је без скрупула. Фирма може да дође у обзир за пословне везе и одговарајуће кредите, за које ипак постоји материјална база⁶¹⁾

ЕКОНОМСКЕ И ДРУШТВЕНЕ ПРИЛИКЕ УОЧИ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Према попису становништва од 31. марта 1931. године, срез Деспотовца је имао 25.640 становника

У периоду између два рата становништво се претежно бавило земљорадњом и сточарством, а у планинским пред-

⁶¹⁾ Историјски архив Светозарево, кредит-информ, бр. 1698, стр. 5, 15. и 16.

лима и рударством. Занати и ситна трговина су мање били заступљени по селима, док су у Деспотовцу били знатно развијенији.

Примитиван начин обраде земље доносио је врло мале приносе, тако да је он у 1939. години износио код кукуруза 8,6 а код пшенице 8,7 мц.

Општа просвећеност и писменост била је на веома ниском нивоу. Осим четворогодишњих основних школа и шегртских школа у рудницима, других школа није било. Рачуна се, да је било 45% неписмених становника.

Сталних радника у Сењско-ресавским рудницима било је 20—25%, док су већи део чинили осиромашени сељаци из околине, који се још нису одвојили од земље и ослободили ситносопственичког схватања. Због тога је правог пролетаријата и било мало.

Утицај КПЈ озбиљшије се осетио у годинама уочи рата. Делатност комуниста је усмерена на подизање политичке и класне свести радничке класе и радног сељаштва. У Сењско-ресавским рудницима рудари су водили борбу са управама рудника ради остваривања својих права. Ту борбу водили су преко својих организација — УРСС-ових синдиката.

Тешко стање је било и код сељака који су обрађивали земљу, а они су чинили 80% целокупног становништва овог подручја. Од овог процента, близу две трећине су били сиромашни сељаци сап оседом до 3 ха земље, 30% средњаци са поседом од 5—8 ха, а само 10% богати сељаци са 10 и више хектара земље. Због тога су беземљаши и сеоска сиротиња били приморани да траже посао код сеоских газда, трговаца или у руднику. Из ових разлога власници рудника су долазили до врло јевтине радне снаге.

Сиромашни сељаци су били у зависности од сеоских газда и зеленаша. Неродне године и економска криза, учиниле су да је један по један западао у канџе богаташа због разних позајмица и дугова у новцу или натури. Карактеристично је да су сеоске газде често биле „кумови" или „побратими" сеоскоје иротињи, без којих ова није могла да узоре њиву, прехрани породицу, уда ћерку или ожени сина.^{вј)}

^{вј)} Поморавље у народноослободилачкој борби 1941—1945, Београд, 1961; стр. 16.

Копачу на њиви газда је плаћао надницу од 8—10 динара, косачу 30 динара, а раднуку у руднику 18—30 динара. Животне намирнице су износиле: хлеб — 3 динара килограм, шећер — 14 динара, маст — 18 динара, плави камен — 9 динара, а гумени оланци — 37 динара. Поред овога требало је купити: со, гас (петролеј), шибицу, платити порезу, прирез, кулук и друге дажбине, а требало се обући и исхранити. То су били егзистенцијални проблеми једне сиромашне породице. А таквих је било много.

Земљорадничко задругарство није испунило очекивања сиромашних и средњих сељака. Оно је било само форма продирања капитализма на село и елеменат појачане класне диференцијације сељаштва. Цене пољопривредних производа у односу на индустријску робу биле су ниске. Цена кукурузу кретала се од 85—90 динара за 100 кг, а пшеници од 150—160 динара, док је обичан плуг коштао 790—960 динара.⁶³⁾

„Призад“, предузеће за откуп пољопривредних производа, уместо да помаже сељаку да што боље уновчи своје производе, остваривао је милионске зараде. Често је и вештачки обарао цене под изговором да је смањен извоз, чиме је понуда на тржишту била већа, а откупне цене ниже.

Оптерећени високом стопом порезе и другим дажбинама сиромашни и средњи сељаци су продавали жито у бесцење, често и „назелено“, јер је пред кућом чекао егзекутор. Пшенични хлеб у кући био је права реткост. Њега је било само у време вршидбе и о празницима. Главна храна становништва била је кукурузни хлеб — проја.

Здравствене и хигијекске прилике биле су на врло ниском нивоу.

О културном и моралном уздизању није се водило рачуна. Једина разонода била је кафана и алкохол. Зна се поуздано, да је у Сењском крају било 4, а у Равној Реци, ни мање ни више него 12 кафана. Сам Деспотовац имао је једну четвороразредну основну школу и 10 кафана.

Услед економских криза и елементарних непогода, селска газдинства су била принуђена на узимање зајмова и

⁶³⁾ Поморавље у народноослободилачкој борби 1941—1945, Београд, 1961; стр. 17.

кредита код приватних зајмодавалаца, новчаних завода или задруга. Кредит приватних зајмодавалаца најмање је подлегао јавној контроли, па се ту најлакше развијало зеленаштво. Камата је одређивана према приликама и погодби: већа нужда дужника — већа камата. Честа је појава била да приходи задужених сељака нису могли да залегну само за камату, која је код зеленаша износила од 15—20% па и више.⁶⁴⁾

Ово тешко стање сељака, влада је хтела наводно да поправи, па је 25. септембра 1936. године донела Уредбу о ликвидацији земљорадничких дугова. По овој Уредби све обавезе сељака дужника према приватним банкама и задругама преузима „за рачун државе” Привилегована аграрна банка. Дугови испод 25.000 динара смањују се на половину. Ову половину требало је да плати Аграрна банка приватним банкама и задругама у 14 једнаких годишњих рата. Дужници плаћају пола основног дуга и укапиталисани интерес до коначне исплате. Интерес је често био већи од основног дуга. Осталих 50% плаћају и то: 25% држава у обвезницама које се амортизују за 20 година са 3% интереса, а других 25% пада на терет задруга. Ако оне немају покрива, ту разлику покрива држава.⁶⁵⁾

Тако су сељаци уместо приватним банкама и задругама постали дужници Привилеговане аграрне банке. По члану 31 и 48 Уредбе порески органи отпочели су да врше принудну продају покретне и непокретне имовине сељака за неисплаћене рате.

Овакве економске прилике изазвале су брже раслојавање становништва. Забележен је низ банкротства, презадужења и пропадања ситних трговаца и занатлија.

У периоду од 1935—1941. године политичка борба грађанских странака на овом подручју водила се, углавном, између владиних странака ЈНС (Југословенска национална странка) ЈРЗ (Југословенска радикална странка) и Удружене опозиције у коју су ушле друге незадовољне странке и политичке групе.

⁶⁴⁾ Историјски архив Светозарево, К — 7 — 11/594; стр. 3, 4.

⁶⁵⁾ Поморавље у народноослободилачкој борби 1941—1945, Београд, 1961; стр. 19.

Удружена опозиција није имала писани програм, али сзе странке које су у њу улазиле полазиле су од заједничке платформе: демократизација, уставност и парламентаризам у земљи.

Кроз Удружену опозицију КПЈ је имала извесних могућности да развине своју активност у правцу окупљања народних маса у Јединствени народни фронт. Ово је утицало да ојача фронт демократске коалиције против угњетавања народних маса. Мада су се чланови опозиционих партија тешко везивали са људима за које се знало да су комунисти, ипак је успостављена сарадња са представником Демократске странке у Деспотовцу, Душаном Милорадовићем.

На изборима од 5. маја 1935. и 11. децембра 1938. године Партија није истицала своју посебну листу, због тога што та листа не би била потврђена од суда. Уз то њени потписници би били одмах похапшени и отпуштени по закону о заштити државе.⁶⁶⁾

Па ипак на овим изборима Удружена опозиција иступила је са позиције масовног окупљања људи у народни фронт слободе и за учвршћење народног споразума у борби против ненародног режима. На зборовима су истицане пароле: „Савез радника и сељака, Срба и Хрвата, за слободу и снажну Југославију која би се супротставила политици ослонца на фашистичке силе“^{1.67)}

Мада је сељак веома тешко живео и био склон да поверује сваком, ко би му помогао да боље реши свој положај, формирање профашистичких странака Борбаша (Светислав Хођера) и Збора (Димитрије Љотић) није имало значајнијег утицаја у овом крају. Демагошким иступањима представници борбаша успели су да придобију велики број сељака у ресавском срезу (Свилајнац). Њихови зборови су били веома посећени, јер су успели да погоде шта сељака највише интересује. Главна парола им је била: смањење пореза и дугова на рачун министара који безбрижно живе

⁶⁶⁾ Др Иван Рибар, Политички записи, Београд, 1952; књ. IV стр. 34.

⁶⁷⁾ Историјски архив Светозарево, Ф — 3/78.

у богатству зидајући куће у иностранству итд. У ствари Хоћера се везивао за вођу ЈРЗ Милана Стојадиновића.

Представници Љотићевог Збора нису успели у овом крају да створе себи упориште.

У таквим условима режим је успео да системом јавног гласања, фалсификовањем гласова и разним облицима притиска, а нарочито хапшењем пред изборе, обезбеди минималну већину гласова за своје представнике. Но и поред свих ових мера режим је осећао отпор радника. Карактеристичан пример за ово је отпор рудара у руднику Сисевац на предизборним зборовима 1938. године, када је неколико зборова пропало, захваљујући добром раду синдикалне организације УРСС-ових синдиката.

*
.

Поред рудника који су напред описани, у доњем равничарском пределу постојали су у ово време мали рудници: „Морава“, „Буковац“, „Манасија“ и „Срећа“.

Рудник „Морава“ налазио се недалеко од села Плажана и био је власништво најпре Благоја Јоцића, а касније Милосава Анђелића. У руднику је радило око 60 радника, претежно из Плажана и Миливе.

У непосредној близини Деспотовца, на десној обали Ресаве, радио је рудник „Буковац“, са око 30 радника, претежно из Буковца, Ломнице и села Деспотовца.

У селу Деспотовцу радио је рудник „Манасија“ са око 20 радника. Власници „Манасије“ били су Бора Јевтић и Станисав Милојковић. На непун километар југозападно од Деспотовца, радио је рудник „Срећа“, власништво фабрика стакла из Параћина, са око 30 радника

Поред ових објеката у Деспотовцу је постојала циглана и црепана, власништво Јове Гвозденовића из Плажана, која је радила сезонски и запошљавала 30—40 радника.

Значајна је масовна прсизводња креча у селима Златову и Миливи, док се у осталим селима креч производио само за сопствену пестрошњу. Због озе производње креча, који је био одличног квалитета, страдало је доста шума.

Радницима запосленим у овим објектима то није било једино занимање, већ су се држали и својих њивица. Нарочито је био тежак живот рудара у овим малим рудницима и у многоне се разликовао од живота рудара у Равној Реци, Сењском Руднику и Сисевцу. Овде, радници нису имали своју синдикалну организацију, нити су били социјално осигурани. Заслуга за формирање синдикалне организације УРСС-ових синдиката на руднику „Морава“ припада Љуби Николићу, рудару из Сисевца. Новооснована синдикална организација бројала је 36 чланова. Рад организације се убрзо осетио. Рудари су истакли захтеве код Управе рудника за добијање карбида за осветљење и муниције (на терет Управе) и за повећање зараде. Пошто је Управа оклевала, рудари су се одлучили на штрајк.

Штрајк је избио 1. маја 1937. године и трајао је 15 дана. Учесник штрајка Урош Живковић, тада рудар из Плажана о томе прича:

— На дан 1. маја 1937. године, избио је штрајк рудара на руднику „Морава“. Надница је била 12 динара, а од тога је радник морао да плаћа карбид, за осветљење у јами и муницију. Око организације штрајка много нам је помогао Љуба Николић, рудар из Сисевца. Штрајк је био добро организован и учествовали су скоро сви радници. Само два надзорника, Стаменко Миливојевић и Јоксим „Шваба“, кришом су обилазили јаму и то преко једног споредног шахта, на који нисмо били поставили стражу. Издржали смо 15 дана. За то време прикупљена је помоћ у храни за оне другове који нису имали. На сакупљању хране било је неколико активних рудара, међу којима се истицао Милосав Стојиљковић, рудар из Плажана. Најзад су нас обавестили да је „газда“ пристао да нам да карбид и муницију за рад, а само је обећао да ће повећати и зараду. Ми смо се вратили на посао.

Тада је производња угља износила око 2.000 тона годишње. Ни један радник није био социјално осигуран. Тек кад је Миле Анђелић, који је био благајник на руднику Баре, купио овај рудник од Јоцића, радници су социјално осигурани. Тада нам је повећана и зарада од 12 на 18 динара.⁶⁸⁾

вв) Историјски архив Овезарево, К — 7—11/594, стр. 4.

НОВИ ШТРАЈК РУДАРА У РАВНОЈ РЕЦИ

Тешко економско стање и ометање рада синдикалне организације рудара у Равној Реци, нагнало је раднике да ступе поново у штрајк јула 1938. године. Штрајк је трајао месец дана. Ево шта о томе штрајку прича преживели ветеран Лука Јелић:

— Није нам било лако. Морали смо да штрајкујемо. Мале плате, а скупоћа велика. Наша синдикална организација је поднела захтев управи рудника за побољшање услова рада. У захтеву смо тражили:

да се надница повећа за 1,50 динара;

да се обезбеде станови за фамилијарне раднике;

да се обезбеде ћебад и ложење ватре у самачким становима;

да се да повластица за вожњу свим радницима који напуне 3 године рада у овом руднику и

да управа рудника не кажњава и не отпушта раднике без консултовања са нашим повереницима.

Како управа рудника није хтела ни да прими наш захтев, ми смо изабрали штрајкачки одбор, обавестили среског начелника и ступили у штрајк. На улазу у јаме поставили смо своју стражу. Закључали смо врата и кључеве од нели у Управу, но тамо их нису хтели да приме. Директор рудника, Веља Петковић, мислио је да ће нас помоћу жандарма заплашити и приморати да се вратимо на посао, но у томе није успео. Штрајк је био добро организован и дисциплина је била на висини. Југорас је покушао да омете штрајк, али смо ми били будни, стража је функционисала добро и нико није могао да сиђе у јаму.

После неколико дана, директор рудника Петковић позвао је среског начелника из Деспотовца и комесара полиције из Сењског Рудника и договорили се да позову штрајкачки одбор на преговоре. Радници су позвани на збор. На звук сирене, радници су изашли на једну ливаду. Управа рудника је поново инсистирала преко свог курира Стојана „Јерезе“ да пошаљемо представнике на преговоре. Тада смо изабрали шест делегата на челу са Винком Фолновићем, председником синдикалне подружнице и Душаном Богосављевићем, старешином повереника. Чим је наша делегација

стигла у Управу рудника, срески начелник је наредио жандармима да их похapse. Жандарми су их повезали и спровели у Комесаријат полиције у Сењском Руднику. О овоме обавестио нас је један радник. Тада смо напустили ливаду и дошли у Равну Реку. Организовано у групама ишли смо улицом и испред зграде Управе извикивали: „Нећемо на посао док свих шест представника не буду међу нама!" Секретар подружнице, Мак Јурај, предао је Луки Јелићу 3.000 динара да однесе у Сењски Рудник и преда ухапшеним радницима, да имају за храну ако их потеряју даље. Лука је однео новац и предао га Винку. У циљу спречавања штрајкбрехера из Југораса појачали су стражу на улазу у јаме.

С обзиром, да се ми нисмо враћали на посао у Равну Реку је дошао поново срески начелник из Деспотовца и са управником рудника почео је да нас убеђује да се вратимо на посао и да не гледамо на ону шесторицу, јер су они „бунтовници". Међутим, радници су остали упорни и изјавили су да се на посао неће вратити док се лохапшени радници не пусте на слободу и док се њихози захтеви не испуне. Тада је начелник ушао у задругу и телефонирао командиру жандармеријске станице и наредио му да пусти ону шесторицу из затвора, с тим да одмах дођу у Равну Реку на преговоре. Чим су радници пуштени и дошли у Равну Реку, отпочели су преговори. Управа рудника је прихватила свих пет тачака из нашег захтева, па је у том смислу направљен и уговор, а ми смо се вратили на посао.

УЧИТЕЉМЦА РАДА МИЉКОВИЋ

Септембра 1938. године у село Балајнац дошла је за учителицу Рада Миљковић, свршена ученица учитељске школе у Крагујевцу. Рада је рођена у сељачкој породици 1917. године у селу Белици, срез белички. Још као ученица Рада је приступила напредном радничком покрету. По доласку у Балајнац окупљала је постепено омладину и жене и са њима радила на просвећивању, поучавајући их о хигијени куће и основној писмености. Убрзо је постала омиље-

на у селу и радо позивана у сваку кућу. Често се појављивала у народној ношњи и стекла велику наклоност девојака у селу. После часова у школи, Рада је водила књиговодство у задрузи. Из Јагодине, где су јој тада живели родитељи, донела је једну брошуру о организовању сељачког кредита. Ову брошуру Рада је читала сељацима. Њен прогресиван рад осећао се и на коференцијама учитеља у Деспотовцу. Ускоро је полиција почела будно да прати рад учитељице Миљковић. За „разорни рад у селу“, Рада је неколико пута позивана и саслушавана у полицији. Да би спречили њен утицај у Балајнцу, просветни органи су је преместили као непожељну у село Иванковац, 1940. године. По доласку у Иванковац, Рада је настазила са активним радом, повезујући се са омладином и женама у селу и околини. Исте године, Рада је примљена у чланство КПЈ. Инструктор ПК КПЈ за Србију Милан Миљаковић Чича повезао је Раду са партијском организацијом у Ћуприји, чији је секретар био Радисав Миладиновић Диди, шивачки радник. Он о томе каже:

— На једном партијском састанку који се одржавао у кући Вуке Михајловић у Ћуприји присуствовао је и Милан Миљаковић Чича заједно са Радом. Том приликом „Чича“ ми је рекао: „Е, друг, и ово је члан Партије“ и показујући на Раду. Тако смо добили још једног члана Партије. Раду смо задужили одмах за рад са омладином.

У периоду окупације Рада активно ради на припремању устанка. Учествоје на састанцима комуниста у Ћуприји и Јагодини и по директиви Партије сакупља оружје и санитарски материјал. У кући њених родитеља у Јагодини одржавају се састанци комуниста, ради санитарског курса кога посећују напредне омладинке, а смештен је и шапирограф на коме је умножен Мајски проглас ПК КПЈ за Србију и растуран у граду.

О једном састанку који је одржан у Ћуптрији 1941. године, а коме је присуствовала и Рада, Петар Стамболић каже: »Сећам се, да сам једанпут објашњавао употребу оружја у једној кући другарици Ради Миљковић. Том приликом Рада је случајно опалила револвер, али последица није било. Одмах смо отишли из куће, јер је преко пута била кафана пуна Немаца«.

Седмог августа 1941. године, ОК КПЈ за Јагодину одржао је састанак, на коме је поред осталог донета одлука да се Рада Миљковић упути на партијски рад у доње Поморавље — територију коју је држао други шума-

дијски партизански одред. На овој територији Рада је посебно била активна у раду на организовању жена за помоћ народноослободилачком покрету. Стварала је на терену женске организације, нарочито у лепеничком срезу. Била је један од најомиљенијих бораца Другог шумадијског партизанског одреда. На зборовима и на конференцијама сељаци су често захтевали да она говори. Носила је војничку униформу, те су је звали »Рада генерал«.

Половином септембра 1941. године, када је за доње Поморавље формиран посебан Окружни комитет, Рада је изабрана за члана тога комитета и одржавала везу између ОК КПЈ за Јагодину и ОК КПЈ за доње Поморавље.

Новембарских дана 1941. године, за време прве непријатељске офанзиве, Рада се с главнином партизанских снага повукла из Србије преко Санџака у Босну. Учествовала је у многим биткама против Немаца и четника.

Ево, шта о једној борби прича преживели борац Драчке Јаковљевић:

»Предвече стигосмо близу реке Лима, између Бијелог Поља и Пријепоља, где нас је дочекала талијанска артиљерија. Пошто се добро смркло топови ућуташе. Неко рече: »Газимо Лим«! Други додаде: »То је немогуће«. Река се беше смрзла по крајевима, а средином плове санте. Ми гладни, уморни и полубоси. Роптање — неки се буне, неће да газе. Прилази им Рада и на свој посебан начин убеђује их, после чега се стишава роптање и сви пристају да газе реку.

Прилазимо реци, седамо на лед, свлачимо се, од хладноће кожа нам се најезила, те лично на очерупане гуске. Срце дрхти. Идемо неколико корака ледом па онда у воду. Како је вода све дубља ми све више губимо дах. Рада одваја једну групу од 5—6 другова који се плаше хвата их за руке и ставља се на чело колоне. Прва улази у воду држећи једном руком другове који су се међу собом чврсто држали за руке, а другом одбија санте које су на њих наилазиле. Сви смо прегазили Лим, а онда се брзо обукли и кренули усиљеним кораком узбрдо све до Камене горе. Успут је дошло до смрзавања неких другова. Морали смо да их ту оставимо. Команда је гласила: »Чланови партије покупите оружје и муницију, да не остане ни један метак којим би нас непријатељ могао да туче. Рада узима пушкомитраљез и торбицу са муницијом и носи без смене.

Стигли смо до неких муслиманских кућа. Изнемогли и промрзли поседали смо унутра. Рада је почела да маже и превија измрзле ноге неколицини бораца. Одједном се проломи плотун с поља. Скочисмо онако боси у снег. Рада одлучно викну: »Назад«! Узела је пушкомит-

траљез и са још два друга излетела је напоље. После краћег пушкарања вратила се и са осмехом на лицу саопштила да су бандити побегли».

Деветнаестог јула 1942. године Рада је погинула у борби против усташа у селу Урије код Бугојна заједно са још неким борцима из Моравске чете, Трећег батаљона Друге пролетерске бригаде.

Изненађена нападом усташа, група Мораваца са којом су били Рада и Бошко Ђуричић, покушала је да пређе један брисани простор и да се споји са главнином своје чете. Покушај није успео. У борби је цела група покошена унакрсном митраљеском ватром.

За заслуге у НОБ-у Рада Миљковић је проглашена за народног хероја 6. јула 1953. године.⁶⁹⁾

Године 1939. у целој земљи спровођене су разне акције за одбрану мира. У Београду су студенти имали Конгрес за одбрану мира. Радмила Поповић, студент медицине дошла је из Београда и донела собом четири плаката који су у те сврхе штампани. Првог маја 1939. године, један од тих плаката залепљен је на згради општине Деспотовца, а други на општинској ваги, док су друга два однета у село Деспотовца. Сутра дан цела жандармерија је била на ногама. Жандарми су водили истрагу и пошто нису могли да дођу ни до каквих података, ггоднели су начелнику извештај са претпоставком да је то урадио неко од пролазника за манастир Манасију.

Ову акцију су извели: Радомир Маленовић, Милутин Радосављевић и Станисав Илић, сви из села Деспотовца. Ови су добијали од Радмиле извесне брошуре о радничком покрету и растурали их. У току исте године два пута су сакупљали помоћ за шпанске борце и преко Радмиле слали то у Београд.

О догађајима из периода шпанског грађанског рата (1936—1939) Александар Живадиновић, шпански борац из Деспотовца у својим сећањима пише:

»По завршетку Основне школе у Деспотовцу, као сиромашан дечак, отишао сам у Београд на рад и изучавање заната. У тежњи за зарадом отишао сам у Францу-

») Историјски архив Светозарево, К — 7 — 11/594, стр. 8. Сећање Александра Живадиновића, шпанског борца.

ску где сам имао брата који је тамо живео и имао своју обућарску радњу. Убрзо сам међу француским радницима стекао другове и учествовао у штрајковима који су извођени. 1936. године, живео сам у Ници, као обућарски радник. Тада сам упознао Мирка Паунковића, обућарског радника, који је био члан КПФ. На позив КПФ, Мирко је међу првима отишао као добровољац у Шпанију. Пред одлазак рекао ми је да организујем сакупљање помоћи у новцу и роби за шпанске борце, као и да радим на слању нових добровољаца у борбу. Са групом 15 људи пошао сам и ја у Шпанију. Од Нице до Марсеља путовали смо возом разбијени у мање групе. У Марсељу смо се прикључили једној већој групи од 50 људи у којој је поред Француза и Италијана било и Југословена. Одатле смо отишли возом до Пертињана, где је извршен лекарски преглед. Из Пертињана смо колективним пасошем пребачени аутобусима до Фигераса у Шпанији, где се већ налазило око 1.500 добровољаца разних народности. После неколико дана пребачени смо возом у Барселону, где нас је народ дочекао са одушевљењем. Свуда су нас поздрављали и давали цвеће. После краћег задржавања, кренули смо за Албасету, где се вршио распоред добровољаца у јединице. У овом месту, у ацени одржан је велики митинг на коме је поред добровољаца учествовала и маса грађана. На митингу је говорио Андре Марти о значају борбе против фашизма. Грађани и добровољци са великим одушевљењем прихватили су говор. По распореду, ступио сам у батаљон »Георги Димитрова« са осталим Југословенима и Бугарима. У Махори сам завршио војну обуку и распоређен у санитетску јединицу батаљона. Одавде смо упућени на Харамски фронт, где смо одмах ступили у борбу. На овом фронту батаљон је водио огорчене борбе са надмоћним непријатељем у људству и наоружању. Нисмо имали авионе, тенкове нити против-тенковско оружје. У првој борби погинуо је командант батаљона Грбенаров и теже рањен у стомак Ратко Павловић-Ћићко. На налогу Бељка Блаховића, Бранка Крсмановића и Лазе Удовичког, заједно са једним Бугарином изнели смо из борбе рањеног Ратка и пренели до санитетских кола. У овим борбама рањен сам у груди. Један Бугарин ме је довукао до санитетских кола, којима сам пребачен у Болницу у Мадриду. Овде сам затекао много рањених интербригадиста. Лекари су били Шпанци. У то време, тј. крајем 1937. године формирана је интернационална болница »Лина Одена« у коју су пренети сви тежки рањеници, интербригадисти на даље лечење. Овде су били главни лекари интербригадисти. Санитетска служба интернационалних бригада установила је да су у шпанским болницама вршене врло честе ампутације и да су бригадисти често умирали. Пошто сам предравио, задржан сам у Мадриду код др Целера који ми

је ставио у задатак да покупим све податке о рањеним интербригадистима по свим болницама у Мадриду. После опоравка и формирања ове болнице, распоређен сам у XV дивизију. Овде су ме Ћопић и др Горјан упутили у штаб код генерала Гала. Штаб ове дивизије налазио се у једној воденици испод фронта Хараме. Овде сам радио у санитетској јединици, све док нисам упућен за тумача, руском војном саветнику Вољикову у 68. шпанску бригаду. Командант ове бригаде био је Вега. Кад смо прешли на Левантски фронт, код Теруела била је страшна хладноћа. Били смо слабо обучени. Није било топлих obroка, већ смо добијали по мало суве хране. Вољиков је саветовао команданту Веги да се изврши освајање положаја „Мола — Теруел“ који је био јако уврћен. Фашисти су имали добро наоружање. Вега је у почетку одбијао, јер је сматрао да је овај положај неосвојив, али на наваљивање Вољикова, пристао је. Уз садејство свих врста оружја које смо тада добили борба је трајала неколико сати. Тада сам као капетан командовао митраљеском четом. Фашисти нису издржали наш налет и положај смо заузели на јуриш. Том приликом заробљено је неколико стотина фашиста. Овде се нисмо могли дуго одржати, јер су фашисти довели нове јединице. Прешли смо на фронт у Сарагоси. У Пуебло Кабла налазио се оперативни штаб Левантског фронта. Фашистички авиони бомбардовали су насеље. Гранате су погодиле седиште штаба. Том приликом погинуо је руски пуковник Шевченко, док је саветник Вољиков изгубио оба ока. Тада је погинуло и неколико шпанских војних руководилаца. Ја сам био контузован у главу. Кад сам мало дошао к себи купио сам документа бригаде и са једним интербригадистом натоварили смо рањеног Вољикова у кола и превезли у Барцело*у. Овде је Вољиков смештен у авијатичарску болницу, док сам ја распоређен на лечење у једну болницу 30 км. од Барселоне. После опоравка додељен сам као тумач руском саветнику Новикову све до повлачења руских саветника и добровољаца из Шпаније. Марта 1939. године са једном групом другова међу којима је био и Миљинчић, прешли смо пешице Пиринеје и дошли у Француску, где нас је француска полиција ухапсила. У међувремену, ја сам преко старих познаника успео да склопим уговор о запослењу са Павлом Марјановићем, који је имао обућарску радњу у Тулузи и по пуштању из полиције отишао сам у Тулузу. За кратко време запослио сам целу ову групу, али смо и даље били под присмотром полиције... У другом светском рату учествовао сам на страни Француског покрета отпора. После ослобођења Бордоа, прешао сам на организацију Комитета за помоћ Југославији и постао секретар овог комитета. По одласку Влајка Беговића за Југославију именован сам за председника војне мисије Југославије за Бордо...

Сада сам опет у својој земљи и живим као пензионер у Новом Београду заједно са својим најдражим успоменама из протеклог времена. Чувам Шпанску споменицу, документа о учешћу у Француском покрету отпора као и Орден заслуге за народ II реда».⁷⁰⁾

Ради успостаЕљања контакта са радницима у Деспотовцу, шивачки и обућарски радници из Ћуприје организовали су приредбу у Деспотовцу почетком 1940. године. На програму је био позоришни комад „Издајници“. О тој приредби Данило Марјановић, тада кафеџија из Деспотовца, каже:

— Било је то почетком 1940. године. Била је зима. Дилетанска група шивачких радника из Ћуприје дошла у Деспотовац и давала је позоришни комад „Издајници“ у кафани коју сам ја тада држао. Радници су од ћебади и неколико летава импровизовали бину. Кафана је била пуна посетилаца. У првом реду, поред осталих, седео је и поп. Испред радника из Ћуприје приредбу је отворио Радисав Миладиновић Дида. Он је са неколико речи указао на труд који су радници уложили у спремању овог комада и замолио присутне да их пажљиво саслушају. Приредба је успела и оставила је добар утисак. После тога настала је игранка. Ова група је преноћила у Деспотовцу и сутра отишла санкама за Ћуприју.

Године 1940. у Деспотовцу је радио Раде Николић Чоче, адвокатски приправник из Јагодине. Раде је протеран из Јагодине, те се привремено запослио у Деспотовцу. У заједници са Радмилом, Раде је јула месеца исте године формирао народну читаоницу у циљу просвећивања омладине и радника. Читаоница је отворена у основној школи са рефератом који је прочитао Раде. Отварању је присуствовао, поред 50 омладинаца и радника и полицијски писар. Убрзо се за књигу осетило веће интересовање, па се број чланова нагло повећавао. Рада је покушала да у читаоници формира женску секцију од девојака из Деспотовца. У почетку су девојке радо долазиле и читале листове: „Жена данас“ и „Зора“, али су се овоме успротивили родитељи из страха да им кћери не пођу „рђавим путем“.⁷¹⁾

⁷⁰⁾ Историјски архив Светозарево, К — 7—11/594, стр. 8—10.

⁷¹⁾ Историјски архив Светозарево, К — 7—11/594, стр. 8.

ПАРТИЈА У БОРБИ ЗА МАСЕ

Окружни комитет КПЈ за Јагодину, чија се делатност 1940. године простирала и на ово подручје, развио је веома живу активност на свестраној мобилизацији народних маса на економским и политичким питањима. Упорно се радило на omasовљењу партијских организација и стварању партијских упоришта по селима, а нарочито у рудницима, затим на ширењу група симпатизера против рата и скупоће. Партијски утицај међу радницима нарочито се осећао у извођењу штрајкашких акција.

У децембру 1939. године у рудник Равну Реку долазио је партијски радник Петар Стамболић са задатком да у овог руднику формира партијску организацију. Том приликом у Равној Реци је образложена партијска ћелија КПЈ од три члана. То је у исто време и прва партијска ћелија у Сењско-ресавском басену. Први њени чланови били су: Петар Жалац, рудар (секретар ћелије), Лука Јелић, рудар (заменик секретара) и Албин Гроблер, рудар (задужен за рад са омладином).

Поред функције заменика секретара, Лука Јелић је био задужен и за растурање партијске штампе и друге литературе.

Стварање ове прве ћелије КПЈ било је од великог значаја за даљи политички рад међу радницима.

После два месеца, у фебруару 1940. године, формирана је друга партијска ћелија чији су чланови били: Чеда Богдановић, ковач (секретар), Франц Каменшек, рудар и Иван Јуриц, рудар. Месец дана касније формирана је и трећа ћелија, а њени чланови су били: Ђуро Стојић, рудар (секретар), Павле Грум, рудар, Стева Милекић, бравар, Јанез Штрагер, бравар и Андрија Лугарић, рудар.

Крајем 1940. године у Равној Реци је формирана и четврта ћелија. Њени чланови су били: Сава Глигорић, радник (секретар, касније био комесар Параћинско-ћупријске чете), Стева Глигорић, Душан Зубеница, рудар и Никола Бранковић, радник.

У овој години је формирана у Равној Реци скојевска организација и бројила је око 18 чланова, међу којима се помињу: Албин Гроблер (секретар), Сава Алексић, електри-

чар, Олга Ковачевић, домаћица, Миле Поповић, електричар, Душан Ињац, рудар, Лука Тарле, рудар, Ђуро Загорац и Пепа Глогошек, електричари.

Радећи у дубокој илегалности организација КПЈ у Равној Реци је покушавала да свој рад пренесе и на друге раднике у басену, али у томе није имала успеха.

Зна се да је у руднику Сисевац почетком 1941. године био члан КПЈ Михаил Ивановић Калеџин, а у Сењском Руднику Миленко Шаторић, рударски надзорник, док је у руднику Ресава (Баре) члан КПЈ био Столе Матић, обућар.

У Деспотовцу 1940. године није постојала организација КПЈ, али је постојало партијско упориште које су чинили: Радмила Поповић, студент медицине из села Деспотовца и симпатизери: Јанчић, геометар, Станисав Милојковић, земљорадник из Витанца, Милутин Радосављевић, абаџијски радник из села Деспотовца, Радомир Миленовић, коларски радник из села Деспотовца и Станисав Илић Чима, ковач из села Деспотовца.⁷²⁾

Опанчарски радници у Деспотовцу и Великом Поповићу организовали су дводневни штрајк (1. и 2. септембра 1940. године) са захтевом да им се побољшају услови рада и повећају наднице. Послодавци су оклевали првог дана, али кад радници нису дошли на посао ни другог дана, они су углавном, испунили, захтеве и радници су се вратили на посао. Штрајк су организовали и израдили програм: Раде Николић Чоче, адвокатски приправник из Јагодине и Радмила Поповић, студент медицине из Деспотовца. Полицији је пошло за руком да открије ову сарадњу са радницима, па је Раде протеран из Деспотовца.⁷³⁾

Други светски рат се све више ширио. Сем позивања већег броја људи на војну вежбу, у овом крају није било неке озбиљније припреме за одбрану земље.

Властодршци су своју активност исцрпљивали у политизирању и коментарима о исходу рата. Запажена је поја-

“) Историјски архив Светозарево, К — 4—42/1057, стр. 2—10; 16/599, стр. 29.

К — 5—12/595, стр. 13, 27—29, 61, 64, 66, 72.

К — 7 —87/1122, стр. 1, 2. 88/1123, стр. 8.

100 година Сењског рудника, Београд, 1953; стр. 241,242.

73 Историјски архив Светозарево, К — 7—11/594, стр. 4, 5.

чана активност љотићеваца. У писму Главног тајништва Збора у Београду од 26. јуна 1940. године тражи се од старешина подручја и повереништва срезова да доставе петицију са што више потписа краљевским намесницима и другим министрима да су сада судбоносни часови и да треба да се прикупе све снаге за организацију „здравих и националних снага“, што је у ствари био позив за фашизацију земље, ксји би потекао „одоздо“.⁷⁴⁾

Тада је учињен покушај да се у Ресави створи упориште ЈБотићезог Збора. У извештају за април 1939. године, који је послао старешина организације Збора за Јагодинско годручје Радивоје Симић, Главном тајништву Збора у Београду дословно стојк:

»Да спроведе организацију у Срезу деспотовачком дао ми је реч друг Миладин Андрејић земљорадник из Буковца, те се надам да ће ову до 7-ог спровести«. (До 7. маја 1939. године — прим. писца).

Главно тајништво Збора у Београду својим писмом од 29. јула 1940. године извештава свога повереника за раванички срез Перу Никчевића, књиговођу из Ћуприје да Билтен Збора примају: Ђорђе Сувејкин, свештеник у Грабовици, Гојко Нешић, инжењер рудника Баре и Станоје Станојевић, чиновник Управе рудника Равна Река, а „Наш пут“ Драг. Богдановић, Драгољуб Милошевић и Драгослав Наумовић, сви из Плажана, затим манастир Манасија у Деспотовцу и Драгољуб Миленковић из Витанца; а у Грабовици С. Станојевић и Родољуб Станојевић. „Наш пут“ примају и ЈБубомир С. Алексић трговац из Равне Реке, Лазар Митровић, трговац из Сењског Рудника и Гојко Нешић, инжењер рудника Баре.

Главно тајништво Збора у Београду у писму од 15. октобра 1940. године извештава Перу Никчевића из Ћуприје, да је на његов предлог поставило за повереника за срез деспотовачки Станоја Станојевића, чиновника рудника из Равне Реке и моли га да му декрет уручи што пре.

⁷⁴⁾ Поморавље у народноослободилачкој борби 1941—1945, Београд, 1961, стр. 68.

Ево тог писма:

Југословенски народни покрет
ЗБОР

Главно тајништво
Његошева 1. Тел. 29-604
БЕОГРАД

Београд, 15. октобра 1940. г.

Драги друже,

Достављамо ти у прилогу декрет за повереника Среза деспотовачког. Молимо те да му тај декрет по могућности што пре уручиш, те истодобно свратиш пажњу на важност тога. Истакни му како он добива тиме важан положај, спојен са много поверења и части, али још више са великом одговорношћу и тешком дужношћу. Уверени смо да су наде које у новог повереника преко тебе полагам оправдане и очекујемо да ће у овој одлучујућој години уложити све за коначну победу.

Нашим зборашким

Напред до победе!

Здрави те
Главни тајник
(потпис нечитак)